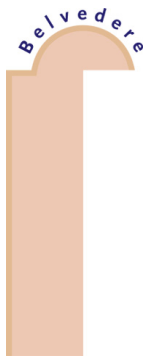

Boeren en cultuurhistorie

Een verkenning naar mogelijkheden voor beheer van cultuurhistorische landschapswaarden door agrariërs

Boeren en cultuurhistorie

*Een verkenning naar mogelijkheden voor beheer van
cultuurhistorische landschapswaarden door agrariërs*

R. Joldersma

H. Kloen

N. Oerlemans

CLM Onderzoek en Advies BV

Utrecht, juni 2002

CLM 530- 2002

In dit rapport worden de resultaten gepresenteerd van een verkenning naar mogelijkheden voor beheer van cultuurhistorische landschapswaarden door agrariërs. In vier onderzoeksgebieden is in samenwerking met agrarische natuurverenigingen een inventarisatie gemaakt van percepties van agrariërs en andere belanghebbenden van karakteristieke en bedreigde cultuurhistorische waarden in het buitengebied. Ook zijn kansen en knelpunten voor cultuurhistorisch beheer door agrariërs in kaart gebracht. Er is zeker interesse voor het thema 'boeren en cultuurhistorie'. Zowel agrariërs als niet-agrariërs zijn individueel of in verenigingsverband in een aantal gevallen al aan de slag met concrete initiatieven. Om cultuurhistorisch landschapsbeheer door boeren en andere bewoners in het buitengebied te stimuleren worden aanbevelingen gedaan voor het vergroten van bewustwording en kennis bij agrariërs en streekbewoners t.a.v. cultuurhistorisch landschapsbeheer, het ontwikkelen van stimulerende regelgeving en het creëren van financieringsmogelijkheden door de publieke en private sector.

landschap / agrarisch natuur- en landschapsbeheer / cultuurhistorie / agrarische natuurverenigingen / beleid / financiering

ISBN: 90-5634-161-8

Dankwoord

Bij de verkenning naar kansen voor cultuurhistorisch landschapsbeheer door agrariërs is nauw samengewerkt met vier agrarische natuurverenigingen.

We willen het bestuur en de leden hartelijk danken voor hun inbreng van ideeën en hun inzet om deze verkenning, naast hun vele werkzaamheden, mogelijk te maken.

We willen met name de volgende contactpersonen bedanken:

Dhr. H. Westers (ANV Wierde & Dijk in Groningse wierden gebied)
Mw. G. Schuur (ANV Berkel & Slinge, Achterhoek)
Dhr. T. J. Slob (ANV Den Hâneker, Alblasserwaard - Vijfheerenlanden)
Dhr. S. Veerman (Landschapscoördinator Alblasserwaard – Vijfheerenlanden)
Dhr. P. Den Hertog (Stichting Boerderij & Erf)
Dhr. T. de Jong en Dhr. M. Hommelberg (VANL, ANV Tiel- en Culemborgerwaard)

Tijdens het project heeft een klankbordgroep commentaar geleverd op de onderzoeksmethodiek, de eerste resultaten en op het concept rapport. We willen de leden van de klankbordgroep hartelijk danken voor de prettige en constructieve wijze waarop zij hun expertise hebben ingebracht:

Dhr. H. Baas (Landschapsbeheer Nederland)
Dhr. T. de Boer (Dienst Landelijk Gebied)
Dhr. D. Boogert (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek)
Mw. M. Eerden (Projectbureau Belvedere)
Dhr. A. Haartsen (Expertise Centrum LNB/Projectbureau Belvedere)
Dhr. T. van Hoof (IPC Plant en Dier)
Dhr. P. Prins (Noordelijke Land- en Tuinbouw Organisatie)
Dhr. H. Renes (Universiteit van Utrecht)
Dhr. J. Spaans (Melkveehouder)
Dhr. H. Westers (Akkerbouwer en voorzitter ANV Wierde & Dijk)

Graag willen we ook alle deelnemers aan de workshops bedanken voor de actieve en enthousiaste wijze waarop zij hun meningen en ideeën hebben ingebracht. Zij hebben ons doen ervaren hoe belangrijk het is als mensen zich verbonden weten met de streek waarin zij wonen en werken.

Tot slot willen we Adriaan Guldmond (CLM) bedanken voor de gedetailleerde wijze waarop hij de rapporttekst van commentaar heeft voorzien.

De auteurs,

Rita Joldersma
Henk Kloen
Natasja Oerlemans

Inhoud

Dankwoord

Inhoud

Samenvatting

I

1	Inleiding	1
2	Methodologie	3
	2.1 Selectie onderzoeksgebieden	3
	2.2 Beschrijving van de gebieden	3
	2.3 Onderzoeksaanpak	8
	2.3.1 Workshops in de gebieden	8
	2.3.2 Klankbordgroep	8
3	Boeren en cultuurhistorie in de onderzoeksgebieden	11
	3.1 Inleiding	11
	3.2 Percepties van "Boeren en cultuurhistorie"	14
	3.3 Cultuurhistorie: definities, waarden en elementen	15
	3.4 Percepties van karakteristieke en bedreigende elementen	16
	3.5 Kansen en knelpunten voor cultuurhistorisch beheer door agrariërs	19
	3.5.1 Kansen	19
	3.5.2 Knelpunten	20
4	Stimulansen voor cultuurhistorisch beheer door agrariërs	23
	4.1 Inleiding	23
	4.2 Vergroten van kennis en animo	24
	4.2.1 Inventarisatie van cultuurhistorische waarden en planvorming	24
	4.2.2 Bevorderen van cultuurhistorische (beleids)kennis bij ambtenaren	25
	4.2.3 Kennisontwikkeling op het gebied van cultuurhistorische behoud en ontwikkeling	25
	4.2.4 Bevorderen van bewustwording en kennis bij agrariërs	27
	4.2.5 Betrekken van niet-agrarische bewoners bij cultuurhistorisch beheer	28
	4.2.6 "1- loket aanpak"	29
	4.2.7 Voorbeeldprojecten op het gebied van cultuurhistorie	30
	4.3 Verbeteren van regelgeving	31
	4.3.1 Gemeentelijk beleid	31
	4.3.2 Aanvullend beleid in het kader van het plattelandstoerisme	32
	4.3.3 Regelgeving bestemming agrarische gebouwen	32
	4.3.4 Regelgeving m.b.t. toegankelijkheid	32
	4.3.5 Aansluiting bij Tweede Structuurschema Groene Ruimte	32
	4.4 Financiële ondersteuningmaatregelen	33
	4.4.1 Typen 'cultuurhistorische producten'	33
	4.4.2 Financieringsbronnen	35
	4.4.3 Organisatie van vergoedingen	36
	4.4.4 Inschakelen van derden bij de uitvoering van het beheer	37
	4.4.5 Aansluiting bij Tweede Structuurschema Groene Ruimte	37

5 Conclusies en aanbevelingen	39
5.1 Toenemende interesse voor cultuurhistorie	39
5.2 Aanbevelingen voor het stimuleren van cultuurhistorisch beheer door agrariërs	40
5.2.1 Kennis en bewustwording	40
5.2.2 Verbeteren van regelgeving	41
5.2.3 Financiering	41
5.3 Vervolg op dit project	43
Bronnen	45

Samenvatting

In opdracht van het projectbureau Belvedere heeft CLM Onderzoek en Advies BV een verkenning uitgevoerd naar mogelijkheden voor beheer van cultuurhistorische landschapswaarden door agrariërs. Deze verkenning vond plaats in samenwerking met agrarische natuurverenigingen in vier onderzoeksgebieden, nl. Noord-West Groningen, de Achterhoek, de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en de Tieler- en Culemborgerwaard. Het doel van de verkenning is om het animo van agrariërs voor cultuurhistorisch landschapsbeheer te peilen en de knelpunten en kansen die zij ervaren en de voorwaarden waaronder zij bereid zijn mee te werken aan cultuurhistorisch landschapsbeheer in kaart te brengen.

De resultaten geven aan dat er veel interesse is voor cultuurhistorie en het verhaal achter de patronen, objecten en sporen in het landschap. Vooral de samenhang tussen deze elementen wordt als waardevol beschouwd. Agrariërs die hebben deelgenomen aan de verkenning tonen interesse voor cultuurhistorisch landschapsbeheer. Bij sommigen komt dit voort uit trots en respect voor het streekeigene, anderen zien het als een reële verbredingactiviteit voor de toekomst. Gezien het toenemend aantal niet-agrarische bewoners in het buitengebied is het belangrijk ook hen te betrekken bij cultuurhistorisch landschapsbeheer. Als meest bedreigde elementen ziet men: de structuur en openheid van het landschap; de boerderijen en bijgebouwen; landschappelijke beplantingen en de boer zelf oftewel de agrarische bedrijvigheid op het platteland. Veel factoren van buitenaf bedreigen het streekeigen karakter: de schimmelmwijken van de dorps- en stadsuitbreiding, nieuwe bedrijventerreinen, infrastructurele werken (wegen, Betuwelijn), de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur en nieuwe woningen en bedrijfsgebouwen in een streekvreemde stijl.

In de onderzoeksgebieden hebben groepen van agrariërs en niet-agrariërs (agrarische natuurverenigingen, historische verenigingen, stichtingen) al initiatieven ondernomen om cultuurhistorische waarden in kaart te brengen, te behouden en te ontwikkelen. Om cultuurhistorisch beheer te stimuleren is er behoefte aan:

- Vergroten van bewustwording en kennis t.a.v. cultuurhistorisch landschapsbeheer. Dit betreft niet alleen de bewoners van het buitengebied, maar ook beleidsmakers en ambtenaren, private sector (architecten, aannemers) en het agrarisch onderwijs. Onderwerpen die aan de orde moeten komen zijn o.a. behoud en ontwikkeling van archeologische waarden, cultuurhistorisch verantwoord (ver)bouwen, erfrijrichting en streekeigen landschappelijke beplanting.
- Verbeteren van regelgeving, zodat deze stimulerend werkt, verandering van bedrijfspraktijk of bestemmingsverandering binnen cultuurhistorische randvoorwaarden mogelijk maakt, continuïteit waarborgt en uitvoerbaar is. Onderlinge afstemming tussen Ministeries (LNV, VROM, OCW) en tussen beleidsniveaus is noodzakelijk voor een consistent en stimulerend beleid.
- Financieren van cultuurhistorisch landschapsbeheer door belanghebbenden (overheid, bedrijfsleven, e.a.). Verschillende opties zijn voorgesteld. Agrariërs geven de voorkeur aan een systeem van beloning voor geleverde diensten en landschapsproducten i.p.v. subsidies. Integratie van cultuurhistorisch landschapsbeheer in het Programma Beheer is mogelijk, maar alleen wenselijk indien het huidige Programma Beheer wordt herzien wat betreft de hoogte van de vergoedingen, de voorwaarden en de toekenning.

1 Inleiding

Agrariërs beheren een aanzienlijk deel (ca. 70%) van de Nederlandse cultuurgrond en de cultuurhistorische waarden die daarmee verbonden zijn. Met de nota Belvedere heeft het Rijk beleid geformuleerd voor het beschermen van belangrijke cultuurhistorische landschappen in Nederland. Wat is en kan de rol zijn van de gebruikers en vormgevers van het agrarische cultuurlandschap bij behoud, beheer en ontwikkeling van cultuurhistorische waarden? Deze vraag staat centraal in het project “Boeren met cultuurhistorie”, een verkenning naar mogelijkheden en voorwaarden voor cultuurhistorisch beheer van het agrarisch landschap door boeren. Dit project is uitgevoerd door CLM Onderzoek en Advies BV in opdracht van het Projectbureau Belvedere.

Het doel van deze verkenning is het inventariseren van kansen voor cultuurhistorisch beheer van het agrarisch landschap door (groepen van) agrariërs. De volgende vragen zijn richtinggevend voor de verkenning:

- Welke bijdragen kunnen en willen (groepen van) agrariërs leveren aan het behoud van cultuurhistorische waarden en landschapselementen? Wat zijn de technische en organisatorische mogelijkheden en waar voelen agrariërs voor?
- Aan welke ondersteuning (technisch, inhoudelijk, organisatorisch, financieel) hebben zij behoefte?
- Hoe kan cultuurhistorisch landschapsbeheer onder agrariërs worden gestimuleerd?

De verkenning heeft plaatsgevonden in vier verschillende gebieden:

- Het Groningse Wierden gebied
- De Achterhoek (omgeving Eibergen)
- Alblasserwaard-Vijfheerenlanden
- Tieler- en Culemborgerwaard

In dit rapport wordt verslag gedaan van de bevindingen. In hoofdstuk 2 wordt de werkwijze toegelicht, gevolgd door de belangrijkste resultaten voor de verschillende onderzoeksgebieden in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 wordt een overzicht gegeven van maatregelen ter stimulering van cultuurhistorisch landschapsbeheer door agrariërs. Het rapport sluit af met conclusies en aanbevelingen.

2 Methodologie

2.1 Selectie onderzoeksgebieden

Er is gekozen voor een werkwijze via Agrarische Natuur Verenigingen (ANV) omdat landschapsbeheer een gezamenlijke aanpak vraagt van de bewoners en beheerders in het buitengebied: in de eerste plaats agrariërs, maar in toenemende mate ook niet-agrariërs. De laatste paar jaar is het aantal ANVs sterk toegenomen. Anno 2002 zijn er ca. 110 ANVs actief, verspreid over heel Nederland. De helft van de ANVs heeft naast agrariërs ook burgerleden. Driekwart van de ANVs houdt zich al bezig met het onderhoud van landschapselementen. Veel ANVs zijn een belangrijke samenwerkingspartner geworden voor overheden, terreinbeheerders en de provinciale stichtingen landschapsbeheer (Oerlemans et al., 2001). Het versterken van de cultuurhistorische dimensie van het landschapsbeheer door ANVs is daarom een logische stap.

Voor de selectie van de onderzoeksgebieden zijn de volgende criteria gehanteerd:

- aanwezigheid ANV
- geografische spreiding
- type landbouwproductie
- de 'druk van buitenaf' op het gebied (stedelijk, infrastructuur)
- de bestaansduur en omvang van activiteiten van de ANV

Daarnaast is rekening gehouden met de geïdentificeerde Belvederegebieden.

2.2 Beschrijving van de gebieden

De gekozen gebieden zijn het Wierdengebied in Groningen, de Achterhoek (rond Eibergen-geen Belvederegebied), de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en de Tieler- en Culemborgerwaard. Een korte beschrijving van de gebieden volgt hieronder (gebaseerd op o.a. Haartsen, H. Schepers, landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden, nieuwsbrieven en brochures).

Wierdengebied Noord-West Groningen

“Er gaat niets boven Groningen”, zegt de slogan. “ Een cultuurlandschap met een hoge belevingswaarde”. De Gemeente De Marne onderscheidt het grootschalige open landschapstype, het wierdenlandschap en het dijkenlandschap. De wierden (aarden woonheuvels) en dijken zijn neerslag van de strijd tegen het zeewater. ‘ Als kralen aan een snoer geregen ’ liggen langs de oude kwelderwallen de wierdendorpen, vaak met een spaakwiel- of radiale verkaveling. Zij vormen een archeologisch archief van meer dan 25 eeuwen bewoningssporen. Later ontstonden de kleinere huiswierden. In het wierdenlandschap vindt men getijdenrivieren zoals het Reitdiep en een onregelmatig patroon van sloten en wegen, gebaseerd op de natuurlijke ondergrond van kwelders, krekken en kreekruggen.

In de middeleeuwen werden dijken met sluizen (zijlen) gebouwd. De eerste dijken waren bedoeld om de akkers te beschermen tegen hoge waterstanden. Rond 1200 werden dijken gebruikt voor inpoldering. Door de komst van kloosters aan het eind van de 12e eeuw, konden bedijkingen in groter organisatorisch verband worden gerealiseerd. De bedijking ging door tot aan de 20e eeuw.

Belvedere-gebieden

Zwart gearceerde gebieden: Wierdengebied (Groningen), de Achterhoek (rond Eibergen-geen Belvederegebied), de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en de Tieler- en Culemborgerwaard

Om het nieuw bedijkte land te kunnen bereiken werd een dijkcoupure gemaakt die in tijden van gevaar kon worden gesloten met schotbalken, opgeslagen in een schotbalkenhuisje. Op oude kaarten zijn ook nog kleiputten te zien waar de grond werd afgegraven om als dijk materiaal te dienen. Omdat het water van de dijksloten veelal brak of zout was, werden er dobben gegraven voor het drinken van het vee.

Na de bedijking waren wierden minder nodig als bescherming tegen het water. Een aantal wierden zijn dan ook afgegraven. In de 18e eeuw werd de 'huissteeaarde' gebruikt als meststof. Later kwam het commerciële afgraven op t.b.v. laagveen en heidevelden. In 1943 werden van rijkswege beperkingen aan het afgraven gesteld.

Landbouw was lang de belangrijkste bron van inkomen in het gebied. Een aantal bor- gen dateert uit de 16e – 17e eeuw; in de 19e eeuw ontstonden grote boerenbedrijven met indrukwekkende gebouwen. In de 20e eeuw nam het belang van de landbouw af. In de Gemeente De Marne woonden rond 1850 11.000 mensen, en kwam bijna 100% van de inkomsten uit de landbouw (granen, aardappelen en bieten, met vee op de lager gelegen gronden). Anno 2001 heeft de gemeente ongeveer hetzelfde inwonertal (10.500), en komt 10- 15% van het inkomen uit de landbouw (m.n. akkerbouw, enige veeteelt en bollen- en bloementeelt). Naast grootschalige op de wereldmarkt concurrerende landbouw, zet de gemeente nu ook in op toerisme.

Agrarische Natuur Vereniging Wierde en Dijk – Wierden gebied Noord-Groningen

Opgericht in 1999, is Wierde en Dijk een ANV in Noord-West Groningen met 150 leden, waarvan 50 agrariërs en 100 burgers. Onder de agrariërs zijn zowel melkveehouders (13%) als akkerbouwers (87%). Naar schatting zijn ongeveer 14% van de agrariërs in het gebied lid van de ANV, waarvan relatief weinig jongere boeren. De ANV is o.a. actief op het gebied van weidevogelbescherming en natuurvriendelijk slootbeheer (Kaantjes en Raandjes), is bezig met het thema ‘Agrarisch Landschap- pelijke schurenbouw’, bloemdijken, het onderhoud van kolken en dobben en met het verkennen voor mogelijkheden voor agrarisch wierdebeheer (Kansen voor wierden).

Alblasserwaard-Vijfheerenlanden

“Uitgestrekte weiden met grazend vee, knotwilgen en molens, kleine lieflijke dorpjes, historische boerderijen en in bloesem getoogde bomen”. Zo beschrijft de VVV Zuid- Holland het typerende landschap van de Alblasserwaard. Het landschapsplan Alblas- serwaard-Vijfheerenlanden brengt het gebied onder de aandacht met de slogan “Nederland op z’n Hollands”.

De Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden maken deel uit van de cultuurlandschappen in het zuidelijke gedeelte van het Groene Hart. Het huidige landschap van de Alblas- serwaard is ontstaan tussen de 11e en 13e eeuw. Het is een kenmerkende laagveenont- ginning met een open veenweidelandschap met lintvormige structuren van vaarten en weteringen. Loodrecht op de ontginningsassen liggen smalle percelen, aan de achter- kant begrensd door een achterwetering of kade. Aan de noord- en zuidzijde wordt het gebied begrensd door de dijken langs de Lek en de Merwede. De Vijfheerenlanden vormen een overgangszone tussen het veenweide- en het rivierenlandschap. Het heeft meer grote stroomruggen en zandige oeverwallen dan de Alblasserwaard, maar kent ook langgerekte ontginningsdorpen.

Aan de donken is een gedeelte van de geschiedenis af te lezen. In de prehistorie werden deze bewoond door jagers en vissers. Veel donken bevatten bodemsporen en gebruiksresten van deze eerste bewoners. In het westelijke gedeelte van de Alblas- serwaard ligt een kreekruggenstysteem dat voor de Romeinse tijd is ontstaan en waar resten van nederzettingen uit de Romeinse tijd zijn aangetroffen. De Oude Rijn vormde de noordgrens van het Romeinse rijk (limes).

Oude hofsteden in het gebied dateren uit de periode tussen 1600 en 1870. Aangenomen wordt dat ongeveer 30% van de boerderijen is gebouwd in de periode 1870- 1940. Er is veel literatuur beschikbaar over oude boerderijen in dit gebied. De meeste typische vorm van boerderij is het zogenaamde Hallehuistype.

In het gebied werd tussen 1500 en 1880 veel hennep verbouwd als materiaal voor touw en zeildoek van de zeilschepen. Rond de boerderijen lagen kleine hennepakkers, soms nu nog te herkennen als tuintjes. Naast hennep was de zuivel de grootste bron van inkomsten. Momenteel wonen er 600-700 boeren in het gebied. De belangrijkste takken van landbouw zijn veehouderij en fruitteelt.

Agrarische Natuur Vereniging Den Hâneker – Alblasserwaard-Vijfheerenlanden

Opgericht in 1994, is Den Hâneker (een oude streeknaam voor mannetjesgrutto) een vereniging voor agrarisch natuurbeheer en landschapsbeheer in de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden. De vereniging heeft ca. 600 leden, waarvan ca. 250 agrariërs. De helft van de agrarische leden heeft een bedrijfsnatuurplan. Den Hâneker heeft samen met andere actoren een landschapsplan gemaakt, waarin cultuurhistorie een belangrijke plaats heeft.

Tieler- en Culemborgerwaard

“Denkend aan Holland, zie ik brede rivieren traag door oneindig laagland gaan” schreef Marsman. De invloed van de rivieren is groot geweest op de landschapsvorming in dit gebied: parallel aan de rivier zijn de uiterwaarden, de oeverwallen met dijken, dorpen en boomgaarden, en de komgebieden. Tussen de zomerkade en de winterdijk liggen de uiterwaarden: graslanden met een onregelmatige percelering, hier en daar met oude rivierbeddingen (strangen) of meestromende nevengeulen. Delen van de uiterwaarden zijn afgegraven voor de baksteenfabricage; op veel plaatsen staan nog (vroegere) steenfabrieken. De winterdijken dateren uit de 13e en 14e eeuw, maar zijn in de loop van de eeuwen voortdurend opgehoogd en versterkt. Een kronkel in de dijk, al dan niet in combinatie met een doorbraakkolk (wiel) wijst op zo'n dijkdoorbraak. In de dijken zijn (restanten van) forten en inlaatwerken van de verschillende waterlinies aanwezig.

Bewoning en bebouwing (akkers en boomgaarden) vond plaats op de oeverwallen en de oude stroomruggen. Bijzonder zijn de kromme en S-vormige percelen, die dateren uit de Karolingische tijd. Op de oeverwallen en oude stroomruggen liggen kastelen (terreinen) en zijn bodemsporen te vinden van prehistorische en vroeg-historische bewoning. De komgebieden zijn laaggelegen gebieden achter de oeverwallen. Vroeger waren deze gebieden zeer nat en werden gebruikt als hooiland en voor grienden en eendenkooien. Hoewel de komgebieden vroeger bijna onbewoond waren, stonden er een beperkt aantal boerderijen op terpen. In het kader van de ruilverkavelingen in de tweede helft van de 20e eeuw zijn er tal van nieuwe boerderijen in de komgebieden gebouwd. In de lage, vochtige komgronden wordt het landschap weer open en wordt het beeld bepaald door het agrarisch gebruik. Landinrichting (wegbeplanting, bosjes, nieuwe boerderijen, kavelgrootte) is van grote invloed geweest op de schaalvergroting van dit agrarisch landschap.

Het oostelijk deel van het Gelderse rivierengebied verschilt van het westelijk deel, met als globale scheidslijn de lijn Waardenburg-Culemborg. In het oosten zijn veel oude stroomruggen en zijn de kommen vrij klein. In het westen liggen vrij weinig stroomruggen, die ook nog vrij smal zijn. De kommen zijn er veel groter en hebben een dunne veenlaag in het centrum.

Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Tieler- en Culemborgerwaarden

De VANL, opgericht in 1994, zet zich in voor een economisch duurzame land- en tuinbouw met zorg voor natuur en landschap. Het huidige ledenaantal is 160, waarvan ca 30% burgerleden. De ANV heeft activiteiten op het gebied van weidevogelbeheer, erfbeplanting, bloemrijke slootkanalen en onderhoud van landschapselementen (o.a. wiel met informatiepaneel). Het gebied is een zogeheten 'wit gebied' en valt daarmee buiten de Rijksregeling Programma Beheer. Via provinciale, waterschaps- en gemeentegelden zijn wel vergoedingen beschikbaar voor agrariërs die zich bezighouden met natuur- en landschapsbeheer.

Achterhoek (gebied rond Eibergen)

“Wondermooie tafereeltjes geniet men op de brug bij de watermolen” schreef meester H.W. Heuvel uit Borculo (1864-1926) waarin hij met liefde en kennis van zaken zijn geboortestreek en stroomgebied van de Berkel beschreef. Deze watermolen bij Mallum heeft ‘de vraatzucht van de tijd overleefd’. Elders is dat het kleinschalige landschap anders vergaan.

Typierend is het patroon van essen (akkerbouw), beekdalen met singels of houtwallen (voor het weiden van vee) en hogere gronden met heidevelden waar men de schapen liet grazen. Er zijn bewoningssporen die teruggaan tot de ijstijd, hunebedden en grafheuvels (steentijd en bronstijd) en raatakkers of celtic fields uit het begin van de jaartelling. In de 12e eeuw is een eerste vermelding gemaakt van boerderijen bij een es, maar men gaat er vanuit dat de eerste essen omstreeks 800 zijn aangelegd. Vanaf 1300 ontstonden de Markes (Eibergen en Holterhoek, Mallum, Rekken, Beltrum en anderen), een soort democratische gemeenschap met een eigen bestuur. De Markes werden begrensd door landweren. Rond 1750-1800 kwamen er veel kleine boeren die de heidegronden ontgonnen. In 1850 werden de Markes opgeheven omdat ze een belemmering vormden voor de bosbouw door het gemeenschappelijk bezit van de gronden. De heidegronden waren ook gemeenschappelijk bezit, maar individueel eigendom was mogelijk indien men zich in een nacht daar wist te vestigen, een basis kon opwerpen met een gesloten wal en een plaggenhut waar de volgende morgen rook uit kwam. Met het opheffen van de Markes werden de heidegronden verdeeld.

Met de komst van de kunstmest konden de heidegronden gebruikt worden voor intensieve landbouwproductie. In de jaren 1950 veertig kwam de pluimvee- en varkenshouderij op in het gebied. Rond 1960 is het gebied bij Beltrum op de schop gegaan door de ruilverkaveling, waardoor er weinig zichtbare patronen uit het verleden zijn overgebleven. In de 20e eeuw (jaren 1960-70) zijn er ook veel essen verdwenen door zandwinning (bijv. Holthoek en Rekken).

Agrarische Natuur Vereniging Berkel en Slinge

Opgericht in 1998, heeft de ANV Berkel en Slinge momenteel 225 leden, waarvan 66% burgers. Het werkgebied beslaat de gemeenten Eibergen en Groenlo. De ANV heeft een begeleidingscommissie met vertegenwoordiging uit de overheid en andere maatschappelijke actoren. Tweemaal per jaar is er overleg met het ‘groene front’ (vogelwerkgroep, IVN, SBB, etc.). De ANV is vertegenwoordigd in de Streekcommissie en heeft een coördinator die hulp geeft bij het aanvragen van subsidies. De ANV geeft een cursus over boerderij-indeling en beplanting, en maakt ook beplantingsplannen waarin cultuurhistorie wordt meegenomen. De ANV werkt veel samen met drie andere ANVs: PAN (Winterswijk), Groengood (Lichtenvoorde) en Marke Vragenderveen die ook elk vertegenwoordigd zijn in de streekcommissie.

2.3 Onderzoeksaanpak

2.3.1 Workshops in de gebieden

In de verkenning staan de workshops met bewoners in het gebied centraal. Ter voorbereiding van deze workshops hebben de volgende activiteiten plaatsgevonden:

- Inventarisatie van achtergrondmateriaal, beleidsdocumenten en gebiedsspecifieke documenten via literatuuronderzoek en zoeken op verschillende websites.
 - Voorbereidende interviews met de ANV in het gebied: wat zijn de belangrijkste cultuurhistorische elementen, wat is het animo van agrariërs t.a.v. cultuurhistorische landschapsbeheer, wat zijn belangrijke issues in het gebied, wie zijn belangrijke lokale en regionale actoren op het gebied van cultuurhistorie en wat moet er gedaan worden ter voorbereiding van de workshop.
 - Interviews met sleutelpersonen in het gebied (Gemeenten, historische verenigingen, anderen) betreffende percepties van cultuurhistorische elementen in de streek, huidig beheer van cultuurhistorische elementen, vergoeding- en stimuleringsmaatregelen (gemeentelijk, anderszins) en mogelijkheden en beperkingen voor cultuurhistorisch beheer door agrarische natuurverenigingen.
 - Observatie van cultuurhistorische elementen in het gebied.
- De workshops zijn voorbereid in samenwerking met de ANV in het gebied. Gezamenlijk is een locatie gezocht voor de workshop en zijn de deelnemers geselecteerd. Er is een soort standaardprogramma opgesteld voor de workshops (zie kader blz. 9), dat werd aangepast aan de specifieke situatie in het gebied.

Het aantal deelnemers varieerde per workshop: Groningen (21), Achterhoek (17), Alblasserwaard-Vijfheerenlanden (11) en Tieler- en Culemborgerwaard (23). In de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden waren vooral vertegenwoordigers van organisaties aanwezig. In Groningen, de Tieler- en Culemborgerwaard en de Achterhoek waren daarnaast veel individuele agrariërs aanwezig en had de workshop als nevendoel om de bewustwording rond het onderwerp te vergroten. Vertegenwoordigde organisaties waren gewestelijke LTO, historische verenigingen, Plattelandsvrouwen, het Agrarisch Onderwijs, de Jonge Agrarische Vrouwen, het Waterschap en overheden.

2.3.2 Klankbordgroep

Een klankbordgroep is tijdens de onderzoeksperiode drie maal bij elkaar geweest om commentaar te geven op respectievelijk de onderzoeksopzet, de eerste resultaten van de workshops en het concept rapport. Naast het leveren van inhoudelijke bijdragen is ook het vergroten van het draagvlak voor cultuurhistorisch landschapsbeheer en het uitdragen van de resultaten naar de deelnemende organisaties bij deze verkennende studie een reden geweest voor het samenstellen van een gemêleerde klankbordgroep.

De klankbordgroep bestond uit vertegenwoordigers van:

- Agrarisch bedrijfsleven/Agrarische natuurvereniging (ANV)
- Dienst Landelijk Gebied (DLG)
- Expertise Centrum LNV/Projectbureau Belvedere
- Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB)
- IPC Plant en Dier
- Landschapsbeheer Nederland
- NLTO
- Universiteit van Utrecht

Programma van de workshops 'Boeren met cultuurhistorie'

Kennismaking

Deelnemers presenteren zichzelf aan de hand van een voorwerp of foto wat voor hen de streek symboliseert. Men had foto's meegenomen (van het landschap, van de eigen boerderij in relatie tot een cultuurhistorisch element in de omgeving, van verkavelingspatronen, etc.), oude kaarten van het gebied, een steen van de steenfabriek, een kloosterkop, een potscherf, etc., elk met een eigen verhaal. Deze ronde leverde zo een scala op van beelden en interesses op, en creëerde een goede sfeer voor uitwisseling en discussie.

Associaties Boeren en cultuurhistorie

Inventarisatie van percepties: Wat komt bij u op als u aan "boeren en cultuurhistorie" denkt?

Inleiding 'Wat is cultuurhistorie'

Aansluitend bij de percepties van de deelnemers, werd een korte inleiding gegeven over het begrip cultuurhistorie, gevolgd door een overzicht (op basis van literatuur en gesprekken voorafgaande aan de workshop) van belangrijke cultuurhistorische elementen in het gebied. Waar nodig werd deze inventarisatie aangevuld door de aanwezigen.

Belangrijke en bedreigde cultuurhistorische elementen

Elke deelnemer gaf de voor haar/hem 3 meest karakteristieke en de 3 meest bedreigde cultuurhistorische elementen in het gebied aan, waarna een clustering plaatsvond in de plenaire sessie.

Kansen en knelpunten van cultuurhistorisch beheer door agrariërs

Inventarisatie van knelpunten en kansen in 'buurgroepjes' en maken van overzicht in de plenaire sessie.

Wat moet er gebeuren om cultuurhistorisch beheer door agrariërs te stimuleren?

In kleine groepjes bespraken aanwezigen wat er moet gebeuren op het gebied van kennis/animo, collectieve actie, financiën en regelgeving.

Cultuurhistorisch landschapsbeheer: hobby of hoofdberoep?

Ter afsluiting werd agrariërs gevraagd aan te geven op een schaal van 0-100% hun wensen en verwachtingen t.a.v. het percentage inkomen uit cultuurhistorisch beheer in 2010.

3 Boeren en cultuurhistorie in de onderzoeksgebieden

3.1 Inleiding

Om de resultaten van het onderzoek in een context te kunnen plaatsen, wordt hieronder een schematisch overzicht gegeven van de onderzoeksgebieden (zie kader 3.1). De Alblasserwaard-Vijfheerenlanden ligt in het Groene Hart en heeft daarmee een belangrijke functie voor de stedeling. De Tieler- en Culemborgerwaard is een ‘wit gebied’ dat buiten de begrenzings van Programma Beheer valt. De productiefunctie van de landbouw heeft hier het primaat, net als in het Groningse Wierdengebied. Het kleinschalige landschap van de Achterhoek wordt gedomineerd door gemengde bedrijven. Hier speelt met name de problematiek van de droge zandgronden.

In beide gebieden in Midden-Nederland is de druk van de stedelijke uitbreiding het grootst en is er ook veel druk op het gebied van buitenaf door de realisering van de Ecologische Hoofd Structuur (EHS) en infrastructurele uitbreiding. Deze druk wordt minder gevoeld in Groningen en in de Achterhoek.

Kader 3.1 Onderzoeksgebieden en hun (beleids) context

Gebied	Noordwest Groningen	Achterhoek	Alblasserwaard-Vijfheerenlanden	Tieler-en Culemborgerwaard
ANV en datum oprichting	Wierde & Dijk (1999)	Berkel & Slinge (1998)	Den Hâneker (1994)	VANL (1994)
Type landbouw	Met name akkerbouw, ook melkveehouderij	Gemengd, melk-vee/pluimvee/varkenshouderij	Melkveehouderij, enige fruitteelt	Melkveehouderij
Landbouw Beleid	Productiegebied	WCL/”wit gebied”/ Reconstructie	Groene Hart	Productiegebied
Druk stedelijke uitbreiding	-	-	+	+
Druk op het gebied	-	+/- EHS Bedrijfsterreinen Infrastructuur (A18)	++ EHS Bedrijfsterreinen Ruimte voor water/Natte as	++ EHS Waterberging Infrastructuur (uitbreiding A2) Betuwelijn

Tabel 3.1 Overzicht van belangrijkste cultuurhistorische elementen per gebied

Soort	Gronings wierdengebied	Achterhoek	Alblasserwaard Vijfherenlanden	Tieler- en Culemborgerwaarden
Aardkundig	Kwelderwallen Natuurlijke laagten Voormalige kreken	Dekzandruggen Beekdalen Leembanken Oerbanken	Donken Stroomruggen	Oeverwallen Stroomruggen Komgronden
Archeologisch	Wierden	Grafheuvels Urnenvelden Bewoningssporen prehistorie, Romeinse tijd, Middeleeuwen Restanten van schansen, wallen, Galgenbelten	Bewoningssporen (op donken en stroomruggen) Woonheuvels	Bewoningssporen uit prehistorie, Romeinse tijd en Middeleeuwen (ne- derzettingen, naamgeving) Steenwegen
Historisch land- schappelijk (landschaps- structuren)	Dijken Dijkcoupures (vloedhuisjes) Dobben Verkavelingspatronen (blokvorming/radiair) Maren en bochtige sloten Bolle akkers Wegen Wielen	Essenlandschap met opbollende akkers Hoevenlandschap (op dekzandruggen, onregelmatige percelen) Open beekdallandschap met graslanden Jonge ontginningslandschap (voormalige woeste gronden) Heidevelden Wegen en paden(zandwegen, kerkepaden, voetpaden) Waterlopen (beken en goten) Dijken Gescheiden watersystemen	Verkaveling/slagenstructuur Tiendwegen Dijken en kaden Weteringen Sloten Weilanden	Vluchtheuvels Dijkpatronen Verkavelingspatronen (percelen, sloten) Ontwateringspatronen Hollandse waterlinie (forten, kazematten) Kromme akkers Wielen

Soort	Gronings wierdengebied	Achterhoek	Alblasserwaard - Vijfherenlanden	Tieler- en Culemborgerwaarden	
Historisch landschappelijk (elementen en beplanting)	Prielen	Grenspalen en markestenen	Hovelingen (bruggetje met knotwilgen)	Kavelgrensbeplanting	
	Eendenkooien	Leemputten (voor steenovens)	Grienden	Eendenkooien/kooibossen	
	Erfbeplanting (moestuin, treurbomen, singels, rode beuk)	Houtwallen	Eendenkooi	Kleiputten	
	Iepen langs de wegen	Poelen	Kleiputten	Laanbeplanting (essen/elzen)	
	Meidoorns	Singels	Huftbosjes	Sluizen	
	Gewassen (boekweit, meekrap, koolzaad, karwij, aardappelen en spelt)	Landweerwallen	Leilinden	Erfbeplanting	
	Veldstruweel	Struweel (heggen)	Siertuin/moestuin	Hoogstamboomgaarden	
	Hoogstamfruitbomen	Bos (aanplant langs sloten rond 1830 en op voormalige heidevelden vanaf 1900)	Hoogstamfruitbomen	Meidoornhagen	
	Knotbomen	Erfbeplanting (inclusief boomgaard)	Knotbomen	Grienden	
	Walnootbomen	Bomen (grensbomen, solitaire bomen)	Hennepakkers	Geriefhoutbosjes	
	Loofbomen	Knotbomen		Knotbomen	
	Bebouwing	Boerderijen en borgen	Boerderijen en hoeven (met schuren)	Boerderijen (lintvorm)	Boerderijen
		Arbeidershuisjes	Molens	Hooibergen	Hooibergen
Molens		Hooibergen	Bijgebouwen	Vloedschuren	
Paardenwas & peerdenkamp		Bakhuisjes	Molens	Molens	
Grachten		Landhekken		Kooikerhuisje	
		Steenfabrieken		Landgoederen/kastelen	
	Boeskenmiete				

In dit hoofdstuk zal een samenvatting worden gegeven van beelden die de deelnemers hebben bij het begrip 'Boeren en Cultuurhistorie' (3.2). Ook wordt per gebied een overzicht gepresenteerd van cultuurhistorische waarden en elementen (3.3). Vervolgens wordt de opinie van workshopdeelnemers weergegeven betreffende de meest karakteristieke en bedreigde cultuurhistorische elementen in hun gebied (3.4). Ter afsluiting worden de kansen en knelpunten besproken zoals die naar voren werden gebracht tijdens de workshops en interviews (3.5).

3.2 Percepties van "Boeren en cultuurhistorie"

Tijdens de workshops bleek dat het onderwerp cultuurhistorie leeft onder de deelnemers, het is een onderdeel van hun dagelijkse werk- en woonomgeving. De betrokkenheid en het enthousiasme waarover men over 'onze' streek sprak was groot en er was veel kennis over en interesse in de geschiedenis van het gebied. De workshop zelf droeg bij aan bewustwording ten aanzien van de betekenis van cultuurhistorie in het heden en het vergroten van het animo om er aandacht aan te besteden.

De uitdrukking "Boeren en cultuurhistorie" roept bij agrarische en niet-agrarische bewoners van het buitengebied verschillende associaties op. Enkele percepties zoals die naar voren kwamen in de workshops zijn hieronder samengevat.

Kader 3.2 Percepties en associaties van workshopdeelnemers t.a.v. "Boeren en cultuurhistorie"

Zonder boeren geen landschap

Boeren hebben het landschap gemaakt, het is een neerslag van eeuwen wonen en werken. Willen we het landschap en de cultuurhistorie in stand houden, dan moeten we de boer in stand houden. De zichtbare weerslag van eeuwenlange waterbeheersing, beheer van waterkundige elementen op het boerenland.

Er hangt wel een prijskaartje aan...

Economie moet drager zijn van gezonde bedrijven. Een boer moet ruimte hebben om melkveehouder te zijn en daarmee het landschap in stand te houden. Economie en cultuurhistorie botsen nu. Er is een spanning tussen het moderne bedrijf en de cultuurhistorie. Het kost geld als agrariër en niet-agrariër het buitengebied onderhouden. Hoe kunnen we het een functie teruggeven, bijv. houtwallen, zodat we niet afhankelijk zijn van overheids gelden? Wie cultuur waardeert, betaalt! Bij aanwijzing van cultuurwaarden hoort ook financiële compensatie.

Betekent behoud bevrozing?

Hoe willen we het gebied verder invullen? Wat willen burgers van ons? De uitdaging van cultuurhistorie aangaan geeft meer draagvlak voor de (moderne) landbouw. Duurzame landbouw is belangrijk. Hoe kunnen we de agrarische sector in de benen houden zonder krampachtig alles te willen behouden? Landbouw is natuur, samen laten gaan met recreatie. Cultuurhistorie maak je elke dag. We moeten niet krampachtig vasthouden aan het oude, dan slaat behouden om in bevroren. Er moet ook aandacht zijn voor nieuwe ontwikkelingen met respect voor het bestaande. Dynamische landbouw met inpassing in cultuurhistorische context. Geordend en kritisch bijhouden van cultuurhistorische waarden in plaats van verwaarlozing. Wat er is bewaren. Er is veel weg wat men nu terug wil. Als we willen bewaren, dan zijn ook anderen dan agrariërs nodig, hulp van buitenaf. Er zijn nu minder agrariërs dan vroeger.

Een nieuw modewoord van beleidsmakers?

Het zoveelste op het bordje van de agrariër. De overheid is onbetrouwbaar. En wat is de rol van de niet-agrariër?

Generaties van boeren hebben het landschap vorm gegeven. Landschap en agrarische bedrijvigheid zijn met elkaar verbonden. In het landschap lezen we de sporen van hen die daar voor ons gewoond en gewerkt hebben. Die sporen moeten we proberen te bewaren, maar ook nieuwe generaties laten hun sporen achter. Cultuurhistorie is een dynamisch begrip en de waardering daarvoor, zowel in beleving als in geld voor behoud en beheer van objecten, patronen en sporen en hun onderlinge samenhang, zal per tijdperiode en generatie veranderen. Als de boer van vandaag geen bestaan meer kan opbouwen, wissen we dan ook de sporen uit het verleden uit? Kan landschapsbeheer één van de economische dragers van het agrarisch bedrijf zijn, en zo ja, wie gaat dat dan betalen? Er is interesse in de oude cultuurhistorie (mooi), maar tegelijkertijd het besef dat dit op gespannen voet staat met efficiënte en economische agrarische productie.

Met name in Groningen en in de Tiel- en Culemborgerwaard is er een sterke focus op de landbouw als voedselproductie en komt (cultuurhistorisch) landschapsbeheer minder in beeld als (neven)activiteit. In de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en in de Achterhoek wordt cultuurhistorisch landschapsbeheer wel meer als een uitdaging gezien voor de verbreding van agrarische bedrijvigheid.

3.3 Cultuurhistorie: definities, waarden en elementen

De volgende werkdefinitie voor cultuurhistorie zijn tijdens deze verkenning gebruikt.

Kader 3.3. Werkdefinitie van cultuurhistorie

Nota Belvedere, 1999:

Sporen, objecten en patronen/structuren die zichtbaar of niet zichtbaar, onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling.

Het belang van cultuurhistorie is samen te vatten in 5 I-s:

Identiteit (herkenning, zich thuis voelen)

Informatie (voor wetenschap en educatie)

Inspiratie (bron van ideeën voor toekomstige ontwerpen)

Inkomen (toerisme, waarde voor woon- en werkomgeving)

Innovatie (lessen leren voor de toekomst, leidraad voor nieuwe ontwikkeling)

Natuurmonumenten, 2001:

Cultuurhistorie gaat over de sporen van menselijk handelen in het landschap.

Als het gaat om sporen, objecten, patronen en structuren is het van belang om deze concreet te benoemen. Op basis van literatuur en met aanvulling van de deelnemers tijdens de workshops is een overzicht gemaakt van cultuurhistorische waarden en elementen per gebied. Deze zijn onderverdeeld naar aardkundige en archeologische elementen, landschapsstructuren, landschapselementen en beplanting en bebouwing (zie Tabel 3.1). Aardkundige waarden zijn vaak bepalend geweest voor vestigingspatronen. Streekeigen gewassen en rassen, zoals bijvoorbeeld de Groninger Blaarkop (zie Ten Hoor et al., 2002) werden in de workshops af en toe zijdelings genoemd.

3.4 Percepties van karakteristieke en bedreigende elementen

Tijdens de workshops is de aanwezigen gevraagd de meest karakteristieke en de meest bedreigde cultuurhistorische elementen in het gebied aan te geven. De resultaten van deze prioritisering zijn hieronder samengevat.

Tabel 3.2 Meest karakteristieke elementen in de onderzoeksgebieden volgens workshop-deelnemers (per gebied de belangrijkste bovenaan)

NW Groningen*	Achterhoek	AVHlanden*	T&C waard*
Boerderijen en erven	Kleinschaligheid, variatie in het landschap	Boerderijen en molens	Dijken, polder, open gebied
Openheid van het landschap	Essen	Dijken, sloten, verkaveling	Oeverwallen en stroomruggen
Wierden en dijken	Houtwallen, landweren	Donken en stroomruggen	Boerderij en bijgebouwen
Onregelmatige patronen (verkaveling, sloten, wegen)	Boerderijen	Hoogstamboomgaarden en grienden	Hoogstamboomgaarden en grienden

* NW Groningen: Noord-West Groningen –Wierdengebied, AHVlanden: Alblasserwaard - Vijfheeren landen T&C waard: Tieler- en Culemborgerwaard

Uit het overzicht blijkt dat de structuur van het landschap als een belangrijke karakteristiek wordt gezien. Het gaat dan met name om de identiteit van het landschap als geheel, om de samenhang tussen objecten, patronen en sporen. Ook de bebouwde omgeving, met name boerderijen en molens, vertegenwoordigt voor de aanwezigen een belangrijke cultuurhistorische waarde die mede het aanzien van de streek bepaalt. Aardkundige en archeologische elementen worden ook gezien als typerend voor een bepaald gebied (wierden, donken, stroomruggen), net zoals een aantal landschappelijke beplantingen (hoogstamboomgaarden, grienden en houtwallen).

Aan de deelnemers van de workshops is gevraagd wat de drie meest bedreigde elementen in het gebied zijn. Deze prioritisering is samengevat in Tabel 3.3.

Tabel 3.3. Meest bedreigde elementen in de onderzoeksgebieden volgens workshopdeelnemers
(per gebied de belangrijkste bovenaan)

NW Groningen*	Achterhoek	AVHlanden*	T&C waard*
Openheid van het Landschap	Landschapselementen	Boerderijen, Hooibergen en Bijgebouwen	Boer en bedrijf
Boerderijen en Erfbeplanting	Boer en bedrijf	Dijken, sloten, Verkavelingspatronen	Open landschap
Landschappelijke beplantingen	Landschappelijke variatie en kleinschaligheid	Landschappelijke Beplantingen	Leefbaarheid in de dorpen
Verkavelingspatronen	Agrarische bebouwing	Woonheuvels	Landschappelijke beplantingen

* NW Groningen: Noord-West Groningen –Wierdengebied, AHVlanden: Alblasserwaard - Vijfheeren landen T&C waard: Tieler- en Culemborgerwaard

Hoewel de accenten regionaal verschillen, levert dit het volgende beeld op van meest bedreigde elementen:

- Openheid en variatie in het landschap
Het landschap als geheel wordt aangetast door zowel factoren van buitenaf als factoren gelieerd aan de agrarische bedrijfsvoering (zie onder).
- Bebouwde omgeving: oude boerderijen en nieuwe gebouwen
Door het toenemende aantal ‘stoppers’ valt de agrarische functie van bedrijfsgebouwen weg. De hoge kosten van restauratie en onderhoud (vooral in Groningen en de Alblasserwaard) leiden tot langzaam verval. De nieuwe burgerbewoners hebben niet altijd voldoende oog en hart voor het eigen karakter van de streek. Ook komen er steeds meer nieuwe bedrijfsgebouwen die niet in het landschap passen.
- Landschappelijke beplantingen
Landschappelijke beplantingen zoals hoogstamboomgaarden, grienden, bosjes, knotwilgen, houtwallen en singels worden in toenemende mate bedreigd. Vroeger hadden deze beplantingen een economische functie, maar vandaag de dag kost het meer dan het opbrengt (vooral in de 'witte' gebieden met geen of beperkte vergoedingen) en vormen ze een belemmering voor een efficiënte bedrijfsinrichting. Bij verdere kostprijsverlaging in de landbouw zullen deze beplantingen nog verder onder druk komen te staan met nadelige gevolgen voor behoud en beheer.
- Boer zelf
In de Tieler- en Culemborgerwaard en ook in Groningen wordt in de beleving van de deelnemers de boer zelf als “cultuurhistorisch element” bedreigd als gevolg van milieuregelgeving, hoge grondprijzen en het ruimtelijk ordeningsbeleid (EHS, infrastructuur). Door de leegloop in de agrarische sector wordt ook de leefbaarheid in de dorpen aangetast. In de Achterhoek ervaren men ook dat ‘boer en bedrijf’ bedreigd worden, m.n. door de toewijzing van droge zandgronden in het kader van het nitraatbeleid en de toenemende prijsconcurrentie terwijl men werkt in een gebied met ‘handicaps’ (kleine percelen, arme gronden).

Oorzaken van buitenaf

Als oorzaken van de bedreiging van bovengenoemde cultuurhistorische waarden en elementen noemen deelnemers veel factoren van 'buitenaf' die buiten de directe invloedssfeer van agrariërs liggen, zoals conflicterend beleidsmaatregelen vanuit de verschillende departementen of tussen regionaal, nationaal en Europees beleid. Of zoals enkelen het zeggen: "De grootste bedreiging voor cultuurhistorie is het nationaal beleid. Het Nederlandse beleid lijkt op sommige punten haaks te staan op het Europese beleid waarin juist het behoud van het karakteristieke en de eigen identiteit belangrijk is".

De meest bedreigende factoren van buitenaf zijn in de beleving van de deelnemers:

- Dorps- en stadsuitbreiding, vaak met woningbouw die cultuurhistorisch niet past in het landschap ("schimmelwijken").
- Nieuwe bedrijventerreinen aan de randen van woonkernen in het buitengebied die de zichtlijnen aantasten en grond uit de landbouw onttrekken.
- Infrastructuur: uitbreiding van snelwegen zoals de A2 en aanleg van de Betuwelijn (Tieler-en Culemborgerwaard), dijkverzwaring (Alblasserwaard-Vijfheerenlanden), plannen voor waterberging (Tieler- en Culemborgerwaard) en het plaatsen van windmolens en GSM masten.
- Realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur, waardoor in sommige gebieden natuur wordt 'aangelegd' die streekvreemd is en het cultuurhistorische karakter van de streek aantast (bijv. bos in de uiterwaarden).
- Nieuwkomers in het buitengebied die bestaande boerderijen willen veranderen of nieuwe woningen willen neerzetten in een streekvreemde bouwstijl.

Ook de ruilverkaveling van de afgelopen 20 jaar heeft de inrichting van het buitengebied sterk veranderd. Een aantal gebieden zijn 'op de schop geweest', met name in de Tieler- en Culemborgerwaard en in de Achterhoek (rond Beltrum). Hierdoor zijn juist karakteristieke landschappelijke beplantingen verdwenen en werd het oude verkavelingspatroon 'generationaliseerd'. Aan de andere kant zijn deze nieuwe verkavelingspatronen ook een weerslag van een bepaalde periode uit ons verleden en kunnen deze in de toekomst worden gezien als cultuurhistorisch belangrijke landschappen. Dit voorbeeld geeft aan dat het bepalen van wat cultuurhistorisch waardevol is niet eenvoudig is, en daarmee ook de keuze voor wat te behouden, te versterken en verder te ontwikkelen.

Oorzaken van binnenuit

Factoren die de cultuurhistorie van het gebied bedreigen en onder de invloedssfeer van agrariërs vallen, zijn volgens de deelnemers:

- Schaalvergroting voor efficiënter werken: vergroten van kavels en het dempen van sloten.
- Nieuwe bedrijfsgebouwen, zoals ruilverkavelingboerderijen en hogere schuren die het landschap ontsieren, vaak met niet of nauwelijks aangepaste erfbeplanting.
- Malaise in de landbouw, waardoor er geen geld, animo en tijd meer is voor landschapsonderhoud.
- Economisch functieverlies van landschappelijke beplantingen zoals grienden en houtwallen: vroeger leverde het onderhoud iets op, nu is er geen rendabele afzet meer voor houtproducten.
- Onvoldoende inzicht van burgers in de bijdrage die agrariërs leveren aan het cultuurlandschap, waardoor er onvoldoende begrip en draagvlak is voor de activiteiten van agrariërs. Of zoals enkelen het zeiden: "We zouden als boeren, net als Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten, meer naar buiten moeten treden en laten zien dat wij het agrarisch buitengebied beheren".

3.5 Kansen en knelpunten voor cultuurhistorisch beheer door agrariërs

Als het over cultuurhistorisch beheer gaat zeggen zowel agrariërs als niet-agrariërs: “Als de boer verdwijnt, verdwijnt het cultuurlandschap”. Of: “Als het slecht gaat met de boer, gaat het slecht met het landschap”. Cultuurhistorie is iets waar de boer, als het economisch goed gaat, meer aandacht aan zal besteden. Hij/zij heeft dan meer tijd en geld voor franje. Anderen zijn van mening dat cultuurhistorisch landschapsbeheer een bron van inkomsten kan zijn voor boeren als het beheer wordt beloond door belanghebbenden. Kansen en knelpunten voor cultuurhistorisch beheer door agrariërs zoals naar voren gebracht tijdens gesprekken en in de workshops zijn hieronder samengevat.

3.5.1 Kansen

1 Maatschappelijke interesse

Er is een toenemende interesse voor cultuurhistorie bij overheid en burgers. Daarmee zal mogelijk ook de waardering (in beleving en beloning) toenemen voor inspanningen van agrariërs op het gebied van cultuurhistorie. Het beeld van de boer als instandhouder en beheerder van het landschap vergroot het draagvlak voor agrarische activiteiten die tegelijkertijd de landschappelijke kwaliteit versterken. Dit kan een basis vormen voor stimulerend beleid.

Kader 3.4 Nederlanders over het Nederlandse landschap

De toenemend maatschappelijke interesse komt o.a. naar voren in een enquête uitgevoerd door het NIPO(2001). Ruim de helft van de Nederlanders vindt dat het bieden van rust, ruimte en recreatie de belangrijkste functies van het platteland zijn. Tweederde van de Nederlanders is bereid extra te betalen voor Nederlands voedsel wanneer dat bijdraagt aan een mooi landschap, maar zij vinden ook dat de overheid boeren geld moet geven voor het beheren ervan. De aantrekkelijkheid van het platteland wordt vooral bepaald door de natuurlijkheid van het landschap, de indrukken die je er kunt opdoen, de afwisseling, het historisch karakter en de ruimtelijkheid.

Bron: NIPO, 2001

2 Cultuurhistorisch landschapsbeheer als een bron van inkomsten

Cultuurhistorisch landschapsbeheer kan een bron van inkomsten zijn, met name als het gekoppeld kan worden aan recreatie en toerisme. Boeren kunnen natuur en landschap leveren als een product waarvoor, direct of indirect, betaald wordt. Het uitbesteden of belonen van cultuurhistorisch beheer en onderhoud creëert inkomen en werkgelegenheid voor agrariërs. Agrariërs met een gunstige bedrijfsligging nabij een recreatieve infrastructuur kunnen hiervan het meeste profiteren.

3 Streekeigen identiteit en kennis

Boeren zijn trots op hun streek. Zij hebben mede het landschap gemaakt en het is hun dagelijkse woon- en werkomgeving. Boeren hebben ook kennis van hun streek en van natuur- en landschapsbeheer. Agrariërs kunnen laten zien wat er is in de streek. Dit kan ook bijdragen aan een beter imago van de boer en het bevorderen van het contact tussen boer en consument/burger. Daarnaast kan de streekeigen identiteit een bron van inspiratie zijn, bijvoorbeeld bij nieuwe bedrijfsgebouwen en erfinrichting.

4 Versterken van natuurwaarden

De aandacht voor cultuurhistorie en landschapsbeheer levert ook nieuwe kansen op voor flora en fauna: cultuurhistorie en natuurbeheer kunnen elkaar versterken. Cultuurhistorisch landschapsbeheer kan geïntegreerd worden in de bestaande bedrijfs- en gebiedsnatuurplannen of -omgevingsplannen. Een gebiedsplan, opgesteld door lokale en regionale belanghebbenden (bijv. door gemeente, ANV) kan als leidraad dienen voor individuele plannen en contracten.

5 Toename Agrarische Natuurverenigingen

Het aantal agrarische natuurverenigingen is de afgelopen vijf jaar sterk toegenomen van ca 20 in 1995, tot ruim honderd in 2001. Deze verenigingen hebben een werkgebied dat meer dan een kwart van de agrarische cultuurgrond beslaat. De meest genoemde doelstelling van deze verenigingen is het nemen van eigen verantwoordelijkheid voor het beheer van natuur en landschap. Daarnaast wil het een platform zijn voor collectieve actie in het gebied, niet alleen voor en met agrariërs maar ook met een grote betrokkenheid van burgers en andere belanghebbenden (Oerlemans et al. 2001).

3.5.2 Knelpunten

Er is een groot aantal knelpunten gesignaleerd dat cultuurhistorisch landschapsbeheer door boeren belemmert.

1 Overheidsbeleid/regelgeving

Het overheidsbeleid op het gebied van cultuurhistorie is volgens de gesprekspartners regelmatig in strijd met beleid op andere terreinen, zoals infrastructuur, EHS, milieu-regelgeving en waterberging. Zo komt er in het kader van de EHS bos in uiterwaarden en in de van oudsher open beekdalen, terwijl in ruilverkavelinggebieden streekvreemde bossen worden aangeplant. In het kader van de dijkverzwaring en de regelgeving t.a.v. waterkwaliteit zijn er nieuwe regels die het moeilijk maken om hoogstamboomgaarden te behouden.

2 Inkomenspositie en toekomst van de landbouw

De lage rentabiliteit van de huidige landbouw wordt door sommigen gezien als een knelpunt voor cultuurhistorisch landschapsbeheer. Sommige agrariërs vrezen dat meewerken aan behoud van cultuurhistorische identiteit een belemmering gaat worden voor de agrarische bedrijfsvoering ('museumboer worden'). De meningen over cultuurhistorisch landschapsbeheer als inkomensbron verschillen: de één vindt het een laatste strohalm voor de kanslozen, de ander ziet het als een duurzamer perspectief dan productie van bulkvoedsel, mits het als een product wordt gefinancierd. Sommigen denken dat er een soort tweedeling kan ontstaan tussen 'museumboeren' en 'moderne boeren', wat spanning kan veroorzaken binnen de agrarische sector.

3 Huidige vergoedingen voor landschapsbeheer

De huidige vergoedingen voor landschapsbeheer (Programma Beheer, provinciale en gemeentelijke regelingen) zijn te laag en geven onvoldoende inkomenszekerheid. Bovendien is de huidige regeling te ondoorzichtig, rigide en te ingewikkeld. In sommige gebieden zijn vergoedingen niet beschikbaar of ontoereikend voor een adequaat beheer. Er is veel arbeid gemoeid met het onderhoud van landschappelijke beplantingen zoals knotwilgen, grienden, hoogstamboomgaarden etc. (zie voorbeeld in kader 3.5). Voor een aantal elementen ontbreken beheerspakketten.

Kader 3.5 Onderhoud van hoogstamfruitboomgaarden

Hoogstamboomgaarden vormen in de Vijfheerenlanden een kernmerkend onderdeel van het landschap. De ANV Den Hâneker heeft een berekening gemaakt van kosten en opbrengsten, uitgaande van een vergoeding voor achterstallig onderhoud (in het kader van de Stimuleringsregeling Onderhoud Landschapselementen), maar niet voor regulier onderhoud. De opbrengsten minus onderhoudskosten levert het volgende beeld op (1998, omgerekend en afgerond in Euro):

1 ha laagstam fruit € 10.450

1 ha hoogstam fruit, bespoten € 5.900

1 ha hoogstam fruit, onbespoten € 727

Economisch gezien zijn hoogstamboomgaarden niet interessant, het verschil met laagstam fruit bedraagt minimaal € 4.550 per ha.

Bron: Landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden

Agrariërs zijn tevreden over het onderliggend principe van resultaatbeloning in het Programma Beheer, maar zijn duidelijk minder te spreken over de uitwerking in de praktijk:

- Er is onvoldoende continuïteit in de PB pakketten om de bedrijfsinrichting daarop af te stemmen. Pakketten zijn gewijzigd bij de overgang van RBON naar Programma Beheer (met name ook "boeren met handicaps"); sommige pakketten kunnen niet (meer) worden gekozen in nieuwe, door de provincie vastgestelde, gebiedsnatuurplannen. Ook de looptijd van zes jaar is te kort.
- De regelingen zijn te ingewikkeld, bedacht vanachter het bureau, en de administratie ervan is te pietluttig. Het gaat aan het doel voorbij, niet de intentie maar de juridische invulling lijkt bepalend. Tijdens de workshops werden een aantal voorbeelden aangehaald ter illustratie (zie kader 3.6).

Kader 3.6 Voorbeelden van rigiditeit van het Programma Beheer

Een vergoeding voor het onderhoud van knotwilgen is mogelijk als er een bepaald aantal op een rij staan. Als er halverwege die rij een betonpad kruist, is geen vergoeding mogelijk. Hetzelfde geldt als een paar van die knotwilgen op het eigen erf staan (erf- en niet-erf regelgeving). Voor subsidie van hoogstamfruitbomen moet de boomgaard een bepaald aantal meters van de dijk liggen. In de werkelijkheid ligt een gedeelte van die boomgaard daarbuiten, hetgeen van de totale oppervlakte afgaat. Wat overblijft is te weinig om in aanmerking te kunnen komen voor een vergoeding. De dijkbeheerspakketten in Groningen zijn onvoldoende effectief, o.a. vanwege de minimale oppervlakte waarvoor ze geldig zijn, normen t.a.v. de maximale veebezetting en de gerichtheid op 'natuur'. Een lichter pakket gericht op landschappelijke 'grasdijken' zou op meer belangstelling kunnen rekenen.

- De vergoedingen zijn niet altijd kostendekkend, met name bij minder gunstige ligging of bereikbaarheid van percelen of elementen.
- De uitvoerende organisatie, LASER, kan de aanvragen niet aan. In veel gevallen moet lang gewacht worden op toekenning en uitbetaling, vaak ver tot na het moment dat de kosten worden gemaakt. Overleg met de uitvoerder van de regeling (LASER) is nauwelijks mogelijk; het opereert op afstand, en heeft geen inhoudelijke expertise.

- In ‘witte gebieden’ waar geen vergoedingen uit Programma Beheer mogelijkheden zijn, is men aangewezen op vergoedingen door provincies, gemeenten en waterschappen, die daar niet altijd geld voor vrij maken. Gemeentelijke regelingen vergoeden vaak alleen aanlegkosten, maar niet of nauwelijks beheerkosten.
- Volgens de deelnemers aan de workshops moet men cultuurhistorisch beheer niet bij het huidige Programma Beheer laten aanhaken. Bij een herziene opzet waarin bovengenoemde knelpunten worden aangepakt, zou cultuurhistorische beheer hierin echter wel te integreren zijn.

4 Behoud en beheer van gebouwen

Boerderijen staan vaak niet op de monumentenlijst of maken geen onderdeel uit van het beschermde dorpsgezicht, terwijl ze sterk bepalend zijn voor het landschap. Het handhaven of herstellen van oude boerderijen en bedrijfsgebouwen is voor agrariërs kostbaar, zeker gezien de huidige slechte inkomenspositie. Bovendien is de (her)inrichting van oude gebouwen niet efficiënt voor de agrarische bedrijfsvoering.

5 Individueel versus collectief belang

Er kunnen conflicterende individuele en collectieve belangen zijn, bijv. een boer heeft korte termijnwinst als hij land verkoopt (bijv. voor een golfbaan of bedrijventerrein), maar het resultaat kan cultuurhistorisch gezien negatief uitpakken. Hetzelfde geldt voor boeren die graag grotere percelen willen en nieuwe gebouwen willen neerzetten. Qua individuele bedrijfsvoering zijn er voordelen, terwijl er op landschapsschaal nadelen kunnen zijn. Zich inzetten voor een collectief belang loont onvoldoende om cultuurhistorisch waardevolle elementen veilig te stellen.

6 Nieuwkomers in het buitengebied

In het buitengebied vestigen zich steeds meer niet-agrariërs. Zij voelen zich vaak minder verbonden met de streek en de historie achter het landschap. Deze hebben soms bezwaar tegen agrarische activiteiten (geur- en stankbezwaren) en/of tasten door hun activiteiten de cultuurhistorische waarden aan (bijv. verbouw van boerderijen, nieuwe woningen, streekvreemde beplanting). Wel blijkt dat in bijvoorbeeld de Alblasserwaard- Vijfheerenlanden een toenemend aantal (nieuwgekomen) burgers interesse heeft in het verantwoord renoveren van een monumentale boerderij en erfinrichting.

7 Gebrek aan bewustzijn en kennis op het gebied van cultuurhistorie

Er is gebrek aan kennis en bewustzijn bij zowel agrariërs als niet-agrariërs (aannemers, architecten, nieuwe bewoners) over wat nu echt streekeigen is, bijvoorbeeld de erfbeplanting of hoe men cultuurhistorisch verantwoord kan bouwen.

8 Geringe interesse van (jonge) boeren

Jonge boeren tonen in het algemeen minder interesse in cultuurhistorisch landschapsbeheer. Hiervoor worden verschillende redenen aangedragen: gerichtheid op de bedrijfsovername en het levensvatbaar maken van het bedrijf, levensfase van het gezin (druk met jonge kinderen) en weinig aandacht in het agrarisch onderwijs voor onderwerpen die niet direct met de primaire productie te maken hebben.

4 Stimulansen voor cultuurhistorisch beheer door agrariërs

4.1 Inleiding

In de onderzoeksgebieden blijken streekbewoners, zowel agrariërs als niet-agrariërs, al veel initiatieven te ondernemen om het cultureel erfgoed van de streek veilig te stellen en het streekeigen karakter te versterken. Veel van deze activiteiten worden uitgevoerd door vrijwilligers met geringe financiële ondersteuning van buitenaf. Het zou een goede zaak zijn om deze lokaal gedragen initiatieven te versterken en te ondersteunen met inbreng van specialistische kennis en financiële middelen, zonder het initiatief weg te nemen bij de betreffende groepen en organisaties.

Animo en interesse voor cultuurhistorisch beheer zijn zeker aanwezig bij agrariërs en niet-agrariërs. Vooral als zij op de hoogte zijn van het verhaal achter de objecten, patronen en sporen in het landschap die gezamenlijk de geschiedenis van de streek illustreren. De interesse valt onder anderen ook af te leiden uit het grote aantal leden van historische verenigingen en tuinclubs. Een aantal doet, individueel of collectief via verenigingen, ook daadwerkelijk iets aan cultuurhistorisch beheer van het agrarisch landschap. Verdere kennisontwikkeling en voorlichting is nodig om tot een beter cultuurhistorisch beheer te komen en het maatschappelijk draagvlak te vergroten. Regelgeving en financiering blijken echter de grootste struikelblokken te zijn voor cultuurhistorisch beheer. De overheid wordt vaak als onbetrouwbaar ervaren. Men heeft meer vertrouwen in de melkprijs als waardering voor een concreet product dan in een 'prijs' voor natuur- en landschapsproducten, m.n. als die van overheidswege wordt bepaald. Een stimulerend en betrouwbaar overheidsbeleid is dan ook geboden.

Tijdens de workshops en in gesprekken met andere actoren en leden van de klankbordgroep werden een aantal maatregelen en opties genoemd om cultuurhistorisch landschapsbeheer door agrariërs te stimuleren. Deze kunnen onderverdeeld worden in drie categorieën, die onderling samenhangen:

- vergroten van kennis en animo;
- verbeteren van regelgeving;
- financiering en uitvoering.

Per categorie maatregelen wordt eerst een aantal uitgangspunten genoemd zoals aangegeven door de workshopdeelnemers, gevolgd door wensen en opties voor maatregelen. Waar mogelijk is de rol van verschillende actoren aangegeven en de aansluiting bij het Tweede Structuurschema Groene Ruimte.

4.2 Vergroten van kennis en animo

Uitgangspunten

- Bewustwording m.b.t. cultuurhistorisch landschapsbeheer bij agrariërs, niet-agrarische bewoners van het buitengebied en ambtenaren vergroten.
- Volgen van een 'bottom-up benadering', d.w.z. uitgaan van de wensen en behoeften van de bewoners van het gebied.
- Stimuleren van kennisoverdracht en -ontwikkeling betreffende beheer en behoud van cultuurhistorische waarden en cultuurhistorisch verantwoord vernieuwen.

4.2.1 Inventarisatie van cultuurhistorische waarden en planvorming

Geïnterviewden en workshopdeelnemers geven aan dat er eerst een inventarisatie gemaakt moet worden van cultuurhistorische waarden en elementen in het gebied. Vervolgens kan er een plan worden ontwikkeld voor versterking van de samenhang en voor het beheer, bijvoorbeeld het integreren van cultuurhistorisch landschapsbeheer in een gebiedsnatuurplan, met eventueel daar aan gekoppeld individuele bedrijfsplannen voor cultuurhistorisch beheer door agrariërs.

Een aantal provincies heeft een inventarisatie gemaakt op provinciaal niveau en een aantal gemeenten heeft een cultuurhistorische beschrijving gemaakt van de gemeente en haar deelgebieden (bijv. Gemeente Voorst en Gemeente Eibergen, zie Rekswinkel en Wabeke, 1999, Landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden, 1998). Ook in landschapsbeleidsplannen (bijv. van Gemeente de Marne) wordt aandacht aan cultuurhistorie besteed. Een aantal lokale organisaties brengen de voor hen belangrijke cultuurhistorische elementen in kaart (zie kader 4.1).

Kader 4.1 In kaart brengen van cultuurhistorische waarden en elementen

In het gebied Alblasserwaard-Vijfheerenlanden wordt door een aantal vrijwilligers van de Stichting Boerderij & Erf een gebiedsinventarisatie gemaakt van boerderijen en authentieke bebouwing. Op een formulier worden per erf de belangrijkste kenmerken, de authentieke waarden en de mate van gaafheid vastgelegd. Om te zorgen dat de inventarisatie overal op dezelfde manier wordt aangepakt worden er, na een gezamenlijke voorlichtingsavond, veldpractica georganiseerd voor de vrijwilligers. Bron: Nieuwsbrief Stichting Boerderij & Erf, 2001.

In het landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden wordt voorgesteld een inventarisatie en waardering te maken van woonheuvels om te voorkomen dat deze afgegraven of verstoord worden. Ook wil men een brochure opstellen met als doel de bewoners te attenderen op de waarde van de woonheuvels en te voorkomen dat ze aangetast worden. Als onderdeel van het landschapsplan is ook een inventarisatie uitgevoerd van molenbiotopen en de invloed daarvan op windvang, molenvermogen en zichtlijnen.

Bron: Landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden, 1998; Poldermodel, Advies verbetering molenbiotopen in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, 1999.

De Stichting tot behoud van Hooibergen en Vloedschuren heeft een inventarisatie gemaakt van de in de Tielerwaard voorkomende hooibergen en vloedschuren. Deze Stichting is opgericht in 1989 vanwege het in toenemende mate verdwijnen van deze elementen en vraagt aandacht voor bijgebouwen op het erf.

Bron: Jurgens, 1990

4.2.2 Bevorderen van cultuurhistorische (beleids)kennis bij ambtenaren

Voor het vormgeven en uitvoeren van beleid is meer kennis nodig bij ambtenaren op provinciaal en gemeentelijk niveau, vooral waar het gaat om de details van de beleidsplannen, doorwerking in bestemmingsplannen, vergunningverlening en uitvoering. Vaak ervaren bewoners en grondgebruikers een spanning tussen het provinciale en het gemeentelijke niveau en is er hun inziens te weinig coördinatie en afstemming tussen beide niveaus. Ook binnen gemeenten en provincies laat de afstemming tussen het beleidsveld cultuurhistorie en bijvoorbeeld ruimtelijk ordeningsbeleid regelmatig te wensen over. De praktijkgerichte cursus "Belvedere op de werkvloer", georganiseerd door het Keuning Instituut en het NIROV betreffende de integratie van cultuurhistorie en ruimtelijke ordening die in 2002 van start is gegaan, kan hier mogelijk een bijdrage leveren.

4.2.3 Kennisontwikkeling op het gebied van cultuurhistorische behoud en ontwikkeling

Er is behoefte aan meer kennis op het gebied van cultuurhistorisch behoud, beheer en ontwikkeling. Met name de volgende aandachtsgebieden worden genoemd:

Vergroten van kennis betreffende cultuurhistorisch (ver)bouwen

Er is meer kennis nodig over cultuurhistorische aspecten bij verbouw en nieuwbouw (kleur, vorm, materialen e.d.) bij zowel agrariërs, bewoners in het buitengebied, aannemers en architecten. Op dit terrein zijn al een aantal initiatieven ontplooid die navolging verdienen en verder (financieel) ondersteund kunnen worden (zie kader 4.2). Kennis voor verantwoord onderhouden en renoveren moet ook financieel toegankelijk zijn, m.n. voor de MIP-panden, geselecteerd in het Monumenten Inventarisatie Project.

Kader 4.2. Initiatieven voor cultuurhistorisch verantwoord (ver)bouwen

De nieuwe boerenschuren in Groningen zijn functioneel, maar streekeigen kenmerken zijn niet meer terug te vinden in deze rechthoekige gebouwen met hoge wanden van profielstaal. Samen met een architectenbureau in Groningen en met hulp van Belvedere, Provinciale en Europese subsidie heeft de ANV Wierde & Dijk referentiebeelden van verschillende schuurtypen ontwikkeld. De ontstaansgeschiedenis van het landschap en de traditionele boerderijtypes in het gebied leverden de uitgangspunten voor het project 'Agrarisch Landschappelijk Bouwen'. Boeren met nieuwbouwplannen toonden de meeste interesse voor een standaardschuur met streekeigen uitstraling. Het is een schuur met schuine kopgevels en een uilenbord die flexibel is qua wandhoogte en waarbij de lage wand naar het open landschap is gekeerd. De bouwkosten liggen enigszins hoger dan voor een standaardschuur. Op termijn worden reguliere hallenbouwers benaderd om de nieuwe vorm(en) in hun catalogi op te nemen. Er zal een voorbeeldschuur gebouwd worden met een kleine expositie waar de ANV Wierde & Dijk voorlichting zal geven over de nieuwe streekeigen schuur.

Bron: Wierden & Dijk, Nieuwsbrief no. 4, 2001.

De Stichting Boerderij & Erf Alblasserwaard-Vijfheerenlanden organiseert een cursus Bouwhistorie van boerderijen, waaraan deelgenomen wordt door vrijwilligers die historische boerderijen inventariseren, eigenaren van boerderijen, architecten en aannemers.

Kennis(ontwikkeling) over het juist beheer van cultuurhistorische waarden

De huidige wijze van beheer van cultuurhistorische waarden is gebaseerd op onderzoek en praktijkervaring. Voortschrijdend inzicht en kennisontwikkeling moeten waar nodig vertaald worden in aangepaste beheersmaatregelen (zie kader 4.3).

Kader 4.3 Kennisontwikkeling betreffende beheer van wierden

Het is niet altijd duidelijk wat de beste beheersmaatregelen zijn. Zo werd in het kader van het project Wierden & Waarden in de Provincie Groningen voorgesteld hakvruchten zoals suikerbieten niet op een wierde te verbouwen, omdat de bewerkingen het bodemarchief kunnen aantasten. Grasland zou een goede optie zijn. Op basis van onderzoek is nu gebleken dat gras veel vocht verdampt waarbij organische resten in het bodemarchief verdwijnen door mineralisatie. Een akker die op zijn minst een deel van het jaar onbegroeid is zou beter zijn. De ANV Wierde & Dijk zoekt in het project “Kansen voor Wierden” samen met de wierdeboeren uit welke teelten er echt passen. Dit kunnen ook cultuurhistorisch interessante gewassen zijn. Doel is het bodemarchief te sparen en de zichtbaarheid van wierden te vergroten. Het uiteindelijke saldo zou voor de boer, via beheersvergoedingen, aangevuld moeten worden tot regulier niveau. Dit is goedkoper dan de optie van een bloemrijke vegetatie die helemaal geen geld uit de markt oplevert.

Het ecoploeg project van de provincie heeft als resultaat gehad dat niet alleen op de wierden maar ook op het vlakke land de laatste jaren minder diep geploegd wordt, waar zowel archeologie als milieu mee gediend zijn.

Soms kan een combinatie van beheersmaatregelen goed uitwerken. Door aanvulling van eerder afgegraven wierden kan naast het behouden van het archeologisch archief ook landbouwkundig meer mogelijk zijn. Uitgaande van kennisontwikkeling zou er een bepaalde flexibiliteit moeten zijn in regelgeving, zodat men bij voortschrijdend inzicht ook de maatregelen kan aanpassen.

Bron: Groenendijk, 2002; Persoonlijke communicatie H. Westers (ANV Wierde & Dijk).

Er is wel enige bundeling van informatie betreffende het beheer van cultuurhistorische elementen (bijv. door Landschapsbeheer Nederland) maar deze informatie zou meer compleet en toegankelijk gemaakt moeten worden, bijv. middels een overzicht of catalogus met beheertips en historie van verschillende cultuurhistorische elementen.

Cultuurhistorische aspecten van erfinrichting en streekeigen beplanting

Er is onder agrariërs en bewoners van het buitengebied veel interesse voor erfinrichting en streekeigen beplanting. Ook lokale tuinclubs besteden hier aandacht aan. Met name bij ruilverkavelingboerderijen is meer aandacht nodig voor streekeigen erfbeplanting. Er zijn al initiatieven ontplooid om voorbeelden te geven van erfinrichting (zie kader 4.4). Deelnemers aan de workshops gaven aan dat meer kennis beschikbaar zou moeten komen over wat nu eigenlijk streekeigen beplanting is.

Kader 4.4 Initiatieven voor kennisontwikkeling betreffende boerderij en erfinrichting

Op eigen initiatief heeft een agrariër uit Zuid-Holland die zich gaat vestigen in het Groningse wierdegebied advies gevraagd aan Landschapsbeheer Groningen over de bouwstijl en de streekeigen inrichting van het boerenerf. Met hulp van een tuinarchitect is een ontwerp gemaakt voor de erfinrichting en beplanting met typische streekelementen (rode beuk, walnootbomen, etc.).

Er zijn voorbeelden van traditionele erfinrichting ter inspiratie en voorlichting, o.a. via de Stichting Marke Vragenderveen in de Achterhoek en middels de verbouw van enkele oude gewassen en het houden van Groninger Blaarkoppen op een historisch landbouwbedrijf (1870) bij de borg Verhildersum in Groningen. De Stichting Oerakker in Bakkeveen houdt een groot aantal zeer oude landbouw- en groentegewassen en rassen in stand.

Voor de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden hebben twee studenten een handleiding 'Herstel boerenerven Alblasserwaard-Vijfheerenlanden' geschreven met richtlijnen voor inrichting en reconstructie op basis van referentiejaaren.

4.2.4 Bevorderen van bewustwording en kennis bij agrariërs

Vergroten animo en kennis

Onder agrariërs kan het belang van cultuurhistorische identiteit en het streekeigen karakter meer onder de aandacht gebracht worden. Ook kan kennis van behoud en beheer van cultuurhistorische waarden en het integreren van cultuurhistorische aspecten in nieuwe ontwikkelingen bevorderd worden. Dit kan o.a. door:

- Meer aandacht voor cultuurhistorie in het agrarisch onderwijs
- Voorlichtingsactiviteiten door ANVs
- Gerichte activiteiten, bijv. lezingen, excursies en cursussen over streekeigen (nieuw)bouw, erfinrichting en beplanting
- Meer aandacht voor cultuurhistorie door de belangenbehartigingsorganisaties (LTO, NAJK). Dit is ook een aspect dat naar voren zou kunnen komen in hun PR naar de buitenwereld om het draagvlak voor de landbouw te vergroten.

Om het animo onder boeren en andere plattelandsbewoners te vergroten kan ook gedacht worden aan een gebiedsspecifieke uitgave van de cultuurhistorie en verhalen achter de elementen in de streek. Op deze manier kunnen zij leren het landschap te lezen en krijgen zij inzicht in de waarde van de cultuurhistorische sporen, patronen en objecten in de dagelijkse woon- en werkomgeving. Deze achtergronden van cultuurhistorische elementen en het verhaal achter de streek kan ook voor toeristen interessant zijn.

Handboek Cultuurhistorisch Landschapsbeheer

Voor agrariërs en streekbewoners die actief aan de slag willen met cultuurhistorisch beheer zou de bestaande kennis beter toegankelijk gemaakt moeten worden. Dit zou kunnen via een aanvulling op het Handboek Agrarisch Natuurbeheer of middels een nieuw handboek over Cultuurhistorisch landschapsbeheer. Voor een Handboek Cultuurhistorisch landschapsbeheer moeten de doelgroepen duidelijk omschreven worden, zodat het handboek qua inhoud, vormgeving en taalgebruik toegankelijk is voor de gebruikers. Een snelle behoeftepeiling onder de potentiële gebruikers van het handboek is aan te bevelen om het aanbod van informatie zoveel mogelijk af te stemmen op de vraag.

De vraag naar informatie blijkt divers. Het gaat bijvoorbeeld om vragen als: Hoe beheer ik een grafheuvel en welk materiaal gebruik ik daarbij? Welke subsidieregelingen zijn er? Hoe integreer ik nu het beheer van cultuurhistorische elementen in het natuur en landschapsbeheer (hoe organiseer je dat proces)? De groep potentiële gebruikers is ook divers en bestaat ondermeer uit agrariërs, natuurbeherende instanties, landschapsbeheerstichtingen en adviesbureaus. De thema's kunnen ook uiteen lopen: er is zowel interesse voor de bebouwde omgeving als voor de cultuurhistorische waarden in en op de productiegronden.

Ten aanzien van de vorm zijn er verschillende mogelijkheden:

- aansluiten bij bestaande handboeken zoals het handboek Agrarisch Natuurbeheer;
- een geheel nieuw handboek dat zich specifiek richt op cultuurhistorisch landschapsbeheer;
- een basis handboek cultuurhistorisch landschapsbeheer met kennis en informatie die algemeen van aard is en in heel Nederland van toepassing, en dat regionaal verder kan worden ingevuld;
- een combinatie van bovenstaande mogelijkheden.

Onafhankelijk van welke vorm (bijv. papieren versie, digitaal) gekozen zal worden is het van belang dat de al aanwezige en gebundelde lokale kennis ook meegenomen wordt, zoals van lokale organisaties die zich bezighouden met behoud en verbouw van boerderijen en erfgebouwen, erfbepanting (zie kader 4.5). Het handboek kan ontwikkeld worden door Landschapsbeheer Nederland (met de provinciale Stichtingen Landschapsbeheer) in samenwerking met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), Rijksdienst voor Monumentenzorg (RDMZ) en In Natura Nederland.

Kader 4.5 Handboek cultuurbehoud en overheid

De Stichting Boerderij en Erf in de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden heeft een handboek gemaakt "Van oud naar behoud", betreffende mogelijkheden voor behoud van cultuurhistorisch interessante bouwwerken, de categorie rijksmonumentale boerderijen/woonhuizen en boerderijen die geen status hebben als monument. De ondertitel van het handboek geeft de inhoud aan: "Suggesties, spelregels en subsidies". Dit handboek kan gebruikt worden door de burger/eigenaar van een boerderij, lid van een monumentencommissie of gemeenteraad, bestuurslid van een historische vereniging etc. Het handboek beperkt zich niet tot de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden. De informatie is ook van toepassing op andere situaties in Nederland. Het is tot stand gekomen met hulp van de Provincie Zuid-Holland, lokale Rabobanken, de Gravin van Bylandtstichting en het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten.

Bron: Boerderij & Erf, Nieuwsbrief tweede jaargang, nummer 1.

4.2.5 Betrekken van niet-agrarische bewoners bij cultuurhistorisch beheer

In het buitengebied vestigen zich steeds meer niet-agrariërs, waarvan een toenemend aantal van buiten de streek afkomstig is. Het is belangrijk ook hen enthousiast te maken voor de cultuurhistorie van de streek en hen zo mogelijk ook te betrekken bij het beheer van het cultureel erfgoed van de streek.

Streekbewoners kunnen op verschillende wijze bij cultuurhistorisch landschapsbeheer worden betrokken:

- Stimuleren van agrariërs en burgers in het buitengebied om lid te worden van de agrarische natuurvereniging in het gebied en/of andere organisaties gericht op cultuurhistorisch beheer.
- Organiseren van streekavonden, excursies, fiets- en wandeltochten waar de geschiedenis, de gewoonten en gebruiken in de streek aan de orde komen.
- Folders en brochures maken en deze bijvoorbeeld verspreiden via het inschrijvingsloket van de gemeente en algemene voorlichtingsavonden.
- Informatiecampagne via huis-aan-huisbladen waarin cultuurhistorische elementen en ontwikkelingen in de streek onder de aandacht gebracht worden.
- Lespakketten ontwikkelen voor scholen.
- Streekbewoners stimuleren deel te nemen aan beheersactiviteiten.

4.2.6 “1-loket aanpak”

Voor veel organisaties en individuele agrariërs is het moeilijk de weg te vinden in het woud van subsidieregelingen. Ook blijkt dat kennis vaak versnipperd aanwezig is of dat subsidieregelingen niet op elkaar afgestemd zijn. Ook hier worden lokaal initiatieven genomen om de informatie toegankelijker te maken.

In een aantal provincies zijn zogenaamde ‘Groen loketten’. Deze zouden ook het aspect cultuurhistorie kunnen opnemen in hun dienstenpakket. Veel provinciale stichtingen Landschapsbeheer zouden hun loketfunctie op het gebied van natuur- en landschapsbeheer kunnen uitbreiden met cultuurhistorisch landschapsbeheer.

Wat betreft cultuurhistorie van het agrarisch landschap kunnen een aantal actoren worden geïdentificeerd die een rol zouden kunnen spelen op het gebied van de informatievoorziening (zie kader 4.6). In breder opgezette communicatieprojecten kunnen landelijke koepels (zoals LBN, LTO, NAJK, In Natura), en landelijke adviesbureaus (zoals CLM, DLV) een belangrijke rol spelen.

Cultuurhistorie omvat veel verschillende onderwerpen, zoals archeologie, bouwkunst en historisch landschap. Dit vraagt om coördinatie en onderlinge afstemming.

Kader 4.6 Overzicht van actoren die een rol (kunnen) spelen op het gebied van kennis en informatievoorziening betreffende cultuurhistorie in het buitengebied

Actor	Taak	Sterke punten	Beperkingen
Agrarische natuurverenigingen	Inventariseren en vergroten van het animo voor cultuurhistorisch beheer Voorlichting en verspreiding van kennis Coördineren en/of opzetten van projecten	Direct contact met agrariërs en bewoners in het buitengebied	Inhoudelijke expertise niet altijd aanwezig Geen landelijke spreiding van ANVs
Historische verenigingen	Onderzoek en gegevensverzameling Geven van informatie	Streekgericht Gedetailleerde kennis van de streek	Weinig bezig met het landschap Gericht op gemeenten, weinig op ANVs
Landbouworganisaties (LTO en NAIJK nationaal en regionaal)	Bewustwording Belangenbehartiging	Worden door agrariërs gezien als een betrouwbare bron van informatie	Richten zich m.n. op agrariërs, minder op bewoners in het buitengebied
Provinciale stichtingen landschapsbeheer (koepel LBN)	Inhoudelijke kennis over beheer van cultuurhistorische elementen	Provinciaal georganiseerd Veel expertise Goed netwerk van vrijwilligers	Staan iets verder af van de directe uitvoering in de agrarische sector
Archeologische Monumentenwacht, Monumentenzorg, Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek.	Kennis en informatie over beheer van archeologische elementen en monumenten	Specialistische kennis	Richten zich vnl. op gemeentes, niet op agrariërs

4.2.7 Voorbeeldprojecten op het gebied van cultuurhistorie

Om verschillende actoren te interesseren voor cultuurhistorisch landschapsbeheer en hoe dit in de praktijk vorm te geven zijn concrete voorbeelden van projecten noodzakelijk. Het projectbureau Belvedere, Landschapsbeheer Nederland en het Expertisecentrum LNV hebben al een aantal publicaties uitgebracht. Verspreiding van informatie in toegankelijke vorm naar bijvoorbeeld agrarische natuurverenigingen, historische verenigingen, gemeenten en andere geïnteresseerden kan bevorderd worden.

4.3 Verbeteren van regelgeving

Uitgangspunten

Regelgeving moet aan een aantal voorwaarden voldoen:

- Continuïteit van regelgeving, hetgeen zowel van belang is voor cultuurhistorisch beheer waar het gaat om lange termijn activiteiten, zoals het beheren van bodemarchieven, als ook voor de ondernemer die zijn bedrijf daarop inricht.
- Betrouwbaarheid van de overheid. De overheid wordt als een onbetrouwbare partner ervaren vanwege tussentijdse wijzigingen in regelgeving of het niet of onvoldoende nakomen van eerdere afspraken.
- Afstemming van regelgeving tussen verschillende ministeries en tussen de verschillende overheidsniveaus (Rijk, provincie, gemeente).
- Regelgeving moet zoveel mogelijk stimulerend zijn i.p.v. beperkend en bij voorkeur moet men op vrijwillige basis deel kunnen nemen.
- “Eindgebruikers” moeten betrokken worden bij het ontwerpen van regelgeving zodat de regelgeving op de praktijk aansluit, de lokale kennis wordt meegenomen, de regelgeving uitvoerbaar is en een goede basis voor communicatie tussen overheid en burger wordt gelegd.
- Er moet ruimte zijn voor regio-specifieke invulling, omdat cultuurhistorische waarden en elementen verschillen per regio.

4.3.1 Gemeentelijk beleid

Gemeenten moeten een welstandsbeleid ontwikkelen waarin de cultuurhistorische identiteit van de streek een belangrijke plaats krijgt. De noodzaak van een cultuurhistorische toetsing door gemeentelijke welstandscommissies wordt aangegeven in bijvoorbeeld het zwartboek ‘De Brabantse boerderij’ van Stichting Brabants Heem over ontsierende verbouwingen in het buitengebied, ook wel aangeduid als ‘Broddelwerk op de boerderij’. Hoewel de meeste agrariërs zo weinig mogelijk (beknellende) regels willen, is er redelijke consensus dat ernstige aantastingen van cultuurhistorische waarden langs deze weg moet worden voorkomen, evenals subtiele, maar makkelijke vermijdbare aantastingen (bijv. kleur van bouwmaterialen).

Het karakter van de bebouwing wordt mede bepaald door de beplanting. Het ontwerp van de beplanting zou dan ook moeten worden opgenomen in de bouwaanvraag. Ook in (inter)gemeentelijke landschapsontwikkelingsplannen moet voldoende aandacht komen voor cultuurhistorie.

Kader 4.7 Welstandskader

Als onderdeel van het Landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden is een project ‘welstandskader’ geformuleerd. In een regionaal kader worden per type gebied (polderlint, bedrijventerrein, dijklint, etc.) de aspecten benoemd waarop gestuurd kan worden. Daarnaast worden thema’s (bijv. beplantingen, historische boerderijen en GSM-masten) onderscheiden waaraan het welstandskader richting geeft. Op gemeentelijk niveau wordt de sturing ingevuld op basis van aanvullende inventarisatie. Een 12-tal gemeenten werken mee aan dit welstandskader. Bron: Karakteristiek Landschap behouden. Welstandskader Alblasserwaard-Vijfheerenlanden

4.3.2 Aanvullend beleid in het kader van het plattelandstoerisme

Als met cultuurhistorisch beheer ook plattelandstoerisme wordt gestimuleerd zijn aanvullende maatregelen nodig, zoals bijv. het bevorderen van een goede infrastructuur en het waarborgen van de leefkwaliteit (parkeerplaatsen bij fietsroutes, maatregelen tegen zwerfvuil). Aanleg van voorzieningen in het gebied kan worden gekoppeld aan het bevorderen van respect voor de agrariër die daarin werkt, en hoe de bezoeker in zijn/haar gedrag daarmee rekening kan houden.

4.3.3 Regelgeving bestemming agrarische gebouwen

Gezien het toenemend aantal bedrijfsbeëindigingen in de agrarische sector, zal er een nieuwe bestemming gezocht moeten worden voor agrarische (bedrijf)gebouwen. In bestemmingsplannen zouden nieuwe functies voor agrarische gebouwen moeten worden opgenomen, bijv. voor kleinschalige bedrijvigheid die als economische drager kan fungeren voor historisch waardevolle gebouwen. Ook zou de wetgeving moeten worden aangepast om bewoning van agrarische bedrijfsgebouwen mogelijk te maken (verbouwde hooibergen, andere bijgebouwen) en boerderijen op te splitsen in meerdere wooneenheden. Deze maatregelen zullen ook bijdragen aan de leefbaarheid op het platteland.

4.3.4 Regelgeving m.b.t. toegankelijkheid

Om de toegankelijkheid van het platteland te vergroten kunnen maatregelen nodig zijn in de juridische sfeer, bijv. recht van overpad of erfdienstbaarheid. Soms zijn er knelpunten in de toegankelijkheid als gevolg van regels betreffende bedrijfshygiëne en risicoreductie van verspreiding van ziekten. Betere afweging van beide belangen is nodig. Ook moet de aansprakelijkheid afdoende geregeld worden.

4.3.5 Aansluiting bij Tweede Structuurschema Groene Ruimte

In SGR 2 krijgt de kwaliteit van het landelijk gebied veel aandacht. De provincies dienen voor 2005 hun streekplannen te herzien en daarin rode en groene contouren vast te leggen. Het streekplan moet inzicht bieden in landschappelijke kwaliteit, gebieden waar deze versterkt en behouden moet worden en ingrepen die mogelijk zijn. Ook herbenutting van vrijkomende gebouwen voor kleinschalige functies en vergroting van toegankelijkheid en publieke functies moeten worden uitgewerkt. De in deze paragraaf genoemde aandachtspunten voor cultuurhistorische waarden in regelgeving, streekplannen en bestemmingsplannen dienen bij de uitwerking van het SGR-beleid te worden meegenomen.

SGR 2 biedt vooral in de te ontwikkelen Nationale en Provinciale Landschappen mogelijkheden voor een stimulerend beleid voor cultuurhistorie. Voor provinciale landschappen formuleren provincies samen met het rijk richtinggevend uitspraken over de ontwikkelingsrichting, en deze worden samen met begrenzings vastgelegd in deel 3 van het SGR. Provincies hebben een coördinerende rol in ontwikkelings- en uitvoeringsprogramma's voor deze gebieden. Voor financiering daarvan moet naast publieke financiering nadrukkelijk ook de mogelijkheden voor groene diensten en publiek-private samenwerking worden verkend.

4.4 Financiële ondersteuningmaatregelen

Uitgangspunten

- Beloning voor geleverde diensten op het gebied van cultuurhistorisch beheer heeft de voorkeur boven het geven van subsidies.
- Vergoedingen voor cultuurhistorisch beheer moeten gelden voor zowel agrarische als niet-agrarische eigenaars/beheerders in het buitengebied.
- De prijs voor een 'cultuurhistorisch product' moet inkomensvormend zijn om economisch perspectief te bieden en te kunnen concurreren met intensivering van de voedselproductie. Dit houdt in dat voor arbeid een marktconforme vergoeding moet worden betaald, en dat niet alleen wordt betaald om iets te doen, maar ook om iets na te laten. Naast kosten van arbeid en materialen is een vergoeding voor inkomstenderving nodig indien lagere inkomsten het gevolg zijn van cultuurhistorische beheersmaatregelen (bijv. instandhouding specifieke kavelpatronen, donken en stroomruggen). Als grond uit de productie wordt gehaald voor uitbreiding of versterking van cultuurhistorische waarden is een vergoeding voor grondnderving nodig, zoals bijvoorbeeld is uitgewerkt in het Programma Beheer voor particulier natuurbeheer.
- Cultuurhistorisch beheer betreft niet alleen individuele elementen, maar ook de samenhang in het landschap, de identiteit van het landschap als geheel. Het financieel stimuleren van cultuurhistorisch beheer moet daarom niet alleen plaatsvinden op 'postzegel' niveau, maar in een groter gebied om de onderlinge samenhang te kunnen waarborgen en collectieve actie te stimuleren.
- Financiële maatregelen moeten op lange termijn zekerheid bieden als inkomensbron. Ook vanuit cultuurhistorisch oogpunt is continuïteit van belang (bijv. het veiligstellen van het archeologisch bodemarchief voor een periode van 6 jaar is niet voldoende).
- Contracten moeten keuzevrijheid bieden en administratief niet te ingewikkeld zijn.
- Er moet één loket zijn waar men terecht kan voor technisch advies, informatie over regelgeving en vergoedingen.

4.4.1 Typen 'cultuurhistorische producten'

Om behoud van cultuurhistorische waarden te waarborgen en economisch perspectief voor de beheerder te bieden zijn structurele, langlopende vergoedingen nodig. Naast landschapsbeheer is er geld nodig voor (meer)kosten van onderhoud van cultuurhistorische agrarische gebouwen en waterstaatkundige elementen.

Daarnaast is eenmalige ondersteuning zinvol voor bijvoorbeeld:

- Investeringsubsidie voor bepaalde machines voor het uitvoeren van werkzaamheden voor cultuurhistorisch landschapsbeheer (bijv. ecoploeg) en voor de meerkosten van nieuwbouw volgens streekeigen eisen.
- Startsubsidie voor ontwikkelen van alternatieve bedrijvigheid in voormalige agrarische gebouwen met behoud van cultuurhistorische waarde.
- Tegemoetkoming in de kosten voor het ontwerpen van verbouwingen of nieuwbouw met handhaven of versterken van cultuurhistorische waarden.
- Financiering van consolidatie en herstel van cultuurhistorische objecten die verwaarloosd zijn en/of achterstallig onderhoud behoeven.

Cultuurhistorisch landschapsbeheer zou ook gekoppeld kunnen worden aan andere groene diensten (zie kader 4.8).

Kader 4.8 Voorbeelden van groene diensten en cultuurhistorie

Toerisme

Vergeleken met een dag naar een pretpark is een wandeling of fietstocht in een aantrekkelijk landschap een goedkoop dagje uit. Echter, het onderhoud van het landschap moet wel plaatsvinden en betaald worden. Het is niet te verwachten dat dit voldoende vanuit toeristische inkomstenbronnen te financieren zal zijn. Cultuurhistorische waarden in het agrarische cultuurlandschap zullen geen massatoerisme aantrekken. Er zal eerder sprake zijn van kleinschalig cultureel en educatief toerisme. Een klein deel van de (agrarische) bedrijven kan, gebruik makend van cultuurhistorische waarden en een recreatieve infrastructuur in hun directe omgeving, aanvullend inkomen verwerven door hun bedrijf open te stellen voor excursies, recreatie- of horeca-voorzieningen.

Zorglandbouw

Het aantal zorgboerderijen groeit snel en de belangstelling van zorginstellingen om zorg onder te brengen in het landelijk gebied is groot. Bedrijven met gevarieerde producten en activiteiten (planten en dieren, zomer en winter), met relatief veel handwerk, geborgenheid biedend van een kleine gemeenschap zonder zich te isoleren van de samenleving, lenen zich hiervoor het beste. Ook bedrijven met grote cultuurhistorische waarde kunnen zich tot zorgboerderij ontwikkelen, door bijv. diensten in te zetten voor landschapsonderhoud en ambachtelijk bouwwerk. Ook combinaties met horeca of huisverkoop kunnen daarbij aantrekkelijk zijn.

Duurzame energievoorziening

De overheid heeft als doel om in 2020 10% van de energie uit duurzame bronnen te winnen. Naast wind- en zonne-energie zou biomassa in zo'n 40% daarvan moeten voorzien. Nu worden nog de gemakkelijk toegankelijke en grootste partijen biomassa benut. Naar verwachting zal de prijs voor biomassa stijgen en zullen nieuwe bronnen interessant worden. Hout uit landschapsbeheer kan een grondstof van hoge kwaliteit zijn, welke in enkele procenten van benodigde biomassa zou kunnen voorzien. Indien de logistieke infrastructuur voor het inzamelen en verwerken wordt opgezet en wordt afgestemd op het beheer kunnen hiermee in de toekomst aanvullende inkomsten worden behaald (Kloen 2002, Landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden).

Natuurbeheer

Cultuurhistorisch beheer van landschapselementen ondersteunt en versterkt natuurwaarden in het agrarisch gebied.

Waterbeheer

Cultuurhistorisch beheer is goed te combineren met waterretentie: het gedurende langere tijd vasthouden van water in het gebied, door een hoge grondwaterstand toe te laten en watergangen in het gebied in stand te houden. Seizoensberging in winter en voorjaar sluit aan bij oude agrarische gebruiksvormen, bijv. het vloeiwidensysteem van beken (zie SGR-2) en grienden en rietlanden in het veenweidegebied. Watterdiensten kunnen bij een reële vergoeding inkomensvormend worden.

Streekproducten

Andere maatregelen, zoals bijv. het verkrijgen van een meerwaarde via streekproducten hebben in het verleden niet altijd het gewenste resultaat gehad (bijv. veenweidekaas). Wel zijn er initiatieven om bepaalde producten van cultuurhistorisch belang te vermarkten. Zo heeft de Vereniging Hoogstamfruit uit het Groene Hart tot doel het landschappelijk en cultuurhistorisch waardevolle hoogstamboomgaarden in stand te houden middels biologische fruitteelt. In de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden zorgt een groep vrijwilligers van de natuur- en vogelwacht voor het onderhoud en de pluk van hoogstambomen, verwerkt deze tot appel- en perensap en verkoopt het als streekeigen product. In Groningen vermarkt de Stichting Spelt Pieterburen en omstreken verschillende producten op basis van spelt, een oud graangewas. Ook heeft de Stichting, in overleg met een aantal boeren en een vereniging van beeldende kunstenaars, de route "De landloop" uitgezet over maaipaden en trekkerpaden langs landerijen zodat geïnteresseerden de schoonheid van het landschap kunnen ervaren en kennis kunnen maken met verschillende gewassen. Informatie over het landschap en de gewassen wordt gegeven op informatiepanelen langs de route.

4.4.2 Financieringsbronnen

Verskillende mogelijkheden en mechanismen voor financiering zouden verder onderzocht en gestimuleerd moeten worden. Hieronder geven we een overzicht van de mogelijkheden, gerangschikt naar verschillende actoren in de publieke en private sfeer.

Rijksoverheid

- Ombuigen van EU-productsubsidies naar vergoeding voor cultuurhistorische beheer door de mogelijkheden die modulatie hiervoor biedt. Een uitdaging (voor zowel de overheid als LTO) is om te zorgen dat de subsidies inderdaad terechtkomen bij de agrarische beheerders.
- Verschuiven in financiering van aankoop en inrichting (recreatie, natuur) naar beheer door particuliere eigenaren.
- Fiscale tegemoetkomingen voor cultuurhistorisch beheer, bijvoorbeeld door belastingaftrek voor ondernemers en belastingvrijstelling en heffingskorting voor culturele beleggingsfondsen (op te nemen als "maatschappelijke belegging", zoals nu al geregeld voor groene beleggingen).
- Laagrentende leningen voor archeologische monumenten, naar analogie van de laagrentende leningen voor gebouwde monumenten via het Nationaal Restauratiefonds.
- Omschakelingsregeling biologische fruitteelt voor hoogstamboomgaarden. Ecologische fruitteelt is een goede optie i.v.m. waterkwaliteit in de watergangen, maar kosten van omschakeling zijn hoog.

Provinciale overheden

- Provincies vergroten hun verantwoordelijkheid voor cultuurhistorie door niet alleen onderzoek en voorlichting te financieren, maar ook uitvoerende activiteiten (bijv. restauratie door lokale stichtingen) en beheersactiviteiten. Provincies kunnen dit uitwerken in gebiedsprogramma's in het kader van Plattelandsvernieuwing of Reconstructie. Ook in de Kwaliteitsimpuls Landschap en ontwikkeling van de beleidscategorie Provinciale Landschappen kan cultuurhistorisch beheer worden uitgewerkt.
- Verder moet duidelijk gemaakt worden aan gebruikers hoe men gebruik kan maken van provinciale regelingen (bijv. via Provinciale stichtingen landschapsbeheer).

Gemeentelijke overheden

- Stedelijke gemeenten betalen voor landschap als product in omringende landelijke gemeenten, omdat het m.n. stadbewoners zijn die gebruik maken van de recreatieve mogelijkheden van het platteland.
- Gemeenten maken structureel geld vrij voor het behoud en beheer van particulier beheerde karakteristieke elementen in het buitengebied. Gemeenten kunnen kiezen voor ondersteuning van particulier beheer in plaats van aankoop en ontwikkeling van nieuwe recreatie- of natuurgebieden.
- Aanwenden van een gedeelte van de toeristenbelasting om agrariërs te belonen voor hun inspanningen voor het beheer van het cultuurhistorisch landschap. Een voorwaarde hierbij is dat de toegankelijkheid van het gebied voor de toerist is gewaarborgd.
- Een deel van de Onroerende Zaak Belasting aanwenden voor landschapsbeheer. Wonen en werken in een mooie omgeving is aantrekkelijk, hetgeen zich vertaalt in hogere prijzen voor ontroerend goed.

Private financiers / privaat-publieke samenwerking

- Opzetten van fondsen voor cultureel beleggen met belastingvrijstelling en heffingskorting.
- Bijdragen van bewoners en gebruikers in de streek (bijv. bedrijven) waaruit landschapsbeheer door agrariërs betaald kan worden. Dit gebeurt al in zekere mate bij ANV Den Hâneker. Dit zou ook een soort van sponsoring kunnen zijn, bijv. ten behoeve van een Agrarische natuurvereniging, die ervoor zorgt dat de vergoedingen terecht komen bij de individuele bedrijven.
- Samenwerking zoeken met financiers voor natuurbeheer (bijv. Provinciale Landschappen) en waterbeheer (de waterschappen).
- Compensatiegelden uit aanleg van nieuwe bedrijventerreinen of woonwijken inzetten voor cultuurhistorisch beheer in de omgeving, parallel aan natuurcompensatie.

4.4.3 Organisatie van vergoedingen

Programma Beheer

Via het Programma Beheer worden nu een aantal natuur- en landschapspakketten vergoed. Agrariërs die kennis hebben gemaakt met het Programma Beheer zijn positief over het onderliggende principe van resultaatbeloning, maar ervaren veel problemen in de uitvoering, waardoor het programma aan 'goodwill' heeft ingeboet.

Programma Beheer kan een positieve bijdrage leveren aan cultuurhistorisch landschapsbeheer met de volgende herzieningen:

- uitbreiding van de pakketten met beheer van cultuurhistorische waarden
- hogere vergoedingen (zie uitgangspunten in deze paragraaf);
- ruimere voorwaarden;
- mogelijkheid voor sturing op gebiedsniveau, met verdere uitwerking door de ANV in overleg met individuele boeren (gebiedsplan, bedrijfsnatuurplan);
- vlotte toekenning.

Een effectieve en efficiënte organisatie van de uitvoering van het Programma Beheer draagt bij aan goed resultaat op gebied- en bedrijfsniveau. Bij de evaluatie van het Programma Beheer zouden dan ook de werkwijze en de kosten van het uitvoeringsapparaat in relatie tot het totale bedrag voor beheerspakketten en de uiteindelijke natuur- en landschapresultaten op gebied- en bedrijfsniveau moeten worden meegenomen.

Groenfonds

Door financiering uit verschillende bronnen onder te brengen in regionale Groenfonds kunnen krachten worden gebundeld, geldstromen op elkaar worden afgestemd, en een regiospecifieke invulling van cultuurhistorische beheer worden vorm gegeven. Op dit moment zijn hier nog weinig ervaringen mee. Experimenteer-ruimte op dit gebied is dringend gewenst. Dit wordt nu voorgestaan bij de Kwaliteitsimpuls landschap in de Proeftuinen, maar zou kunnen worden uitgebreid naar cultuurhistorisch beheer.

Natuurschoonwet

Ook de Natuurschoonwet biedt kansen om bij te dragen aan financiering van cultuurhistorisch beheer. Deze wet biedt fiscale faciliteiten en tegemoetkomingen aan eigenaren van landgoederen op voorwaarde dat ze deze in stand houden en open stellen. Nagegaan zou moeten worden of en hoe bedrijven die zich richten op het in stand houden en beheren van cultuurhistorisch waardevolle landschappen hierin opgenomen kunnen worden.

Knelpunt is dat in de huidige wet het landgoed een minimale oppervlakte moet hebben, en een minimale oppervlakte natuur of bos (zie ook Stortelder, 2001).

Erfdienstbaarheid

Erfdienstbaarheid is een regeling waarmee natuur- en landschapsrechten gevestigd kunnen worden op een stuk grond, waarmee de eigenaar wordt verplicht deze diensten (natuur- en landschap) duurzaam in stand te houden. Als tegenprestatie dient de belanghebbende (bijv. de overheid) hiervoor een vergoeding te betalen. Stortelder et. al. (2001) hebben uitgewerkt hoe de overheid een fonds kan opzetten waarmee uit het rendement deze vergoeding kan worden uitbetaald. Zo wordt instandhouding inclusief financiering voor zeer lange tijd veilig gesteld. Het verdient de aanbeveling de mogelijkheden voor het inzetten van deze regeling voor cultuurhistorisch beheer nader te onderzoeken.

4.4.4 Inschakelen van derden bij de uitvoering van het beheer

- Inschakelen van (groepen) van agrariërs als professionele krachten
Agrariërs kunnen als professionele krachten worden ingehuurd voor het uitvoeren van beheers- en onderhoudswerkzaamheden, bijv. in gebieden van terreinbeheerders (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen) of op gronden in eigendom van Gemeenten. Te denken valt aan het onderhoud van landschappelijke beplantingen en/of wandel- en fietspaden in het agrarisch cultuurlandschap. Agrariërs of groepen van agrariërs zouden dit kunnen doen als onderaannemer of als onderdeel van een pachtconstructie.
- Inschakelen van vrijwilligers
Bepaalde werkzaamheden zijn arbeidsintensief en leveren weinig op. Vroeger waren er de arbeiders die in de loze uurtjes het erf konden onderhouden, maar dat is vandaag de dag niet meer mogelijk. Vrijwilligers kunnen uitkomst bieden door het verrichten van werkzaamheden of het adopteren van bepaalde landschapselementen (bijv. hoogstamboomgaarden, molenbiotopen).

4.4.5 Aansluiting bij Tweede Structuurschema Groene Ruimte

Een punt van zorg is dat een selectie van Belvederegebieden in Provinciale Landschappen zal worden opgenomen, maar dat veel gebieden daarbuiten vallen. Daarmee is het de vraag in hoeverre regelgeving en financieringsmogelijkheden voor cultuurhistorisch beheer buiten de Nationale en Provinciale Landschappen zal worden ontwikkeld als rijk en provincies hun budgetten vooral bestemmen voor deze gebieden.

5 Conclusies en aanbevelingen

Een verkenning van mogelijkheden voor beheer van het cultuurlandschap door agrariërs is uitgevoerd in vier gebieden: Noordwest Groningen, de Achterhoek, Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en de Tieler-en Culemborgerwaard. Op basis van resultaten van literatuuronderzoek, interviews en workshops kunnen de volgende conclusies en aanbevelingen worden geformuleerd. Deze kunnen mede richting geven aan de verdere uitwerking en concretisering van het Tweede Structuurschema Groene Ruimte.

5.1 Toenemende interesse voor cultuurhistorie

Animo voor cultuurhistorisch landschapsbeheer

Onder agrariërs en bewoners van het buitengebied is er zeker interesse en animo voor cultuurhistorie en cultuurhistorisch landschapsbeheer. Men realiseert zich dat de openheid, de variatie en de karakteristieke structuur van het landschap steeds meer worden aangetast. Ook landschappelijke beplantingen die vroeger een economische functie hadden worden bedreigd, zoals grienden, houtwallen en hoogstamfruitbomen. Velen beginnen het liefst dicht bij huis: het onderwerp boerderij & erf kan op grote interesse rekenen. Een ingang voor het stimuleren van cultuurhistorisch beheer door agrariërs kan dan ook zijn om vanuit boerderij & erf meer naar het landschap als geheel te kijken en ook aandacht te vragen voor de landschapsstructuur, landschappelijke beplantingen en andere minder zichtbare cultuurhistorische waarden zoals archeologische waarden.

Echter, ook de boer zelf wordt bedreigd in zijn bestaan. Zowel agrariërs als niet-agrariërs zijn van mening dat als de boer verdwijnt, daarmee ook het karakteristieke landschap verdwijnt. De interesse voor cultuurhistorie moet in de dagelijkse praktijk strijd leveren met directe economische belangen om het voortbestaan. Daarbij doen snelle en goedkope oplossingen vaak afbreuk aan de cultuurhistorische waarden, zoals de nieuwbouw van functionele maar streekvreemde en ontsierende bedrijfsgebouwen.

Cultuurhistorisch landschapsbeheer spreekt agrariërs en bewoners in het buitengebied meer aan in die gebieden die een grote mate van sociale cohesie en streek eigen identiteit kennen, en waar men bedreigingen van buitenaf ervaart zoals stedelijke uitbreiding, bedrijfsterreinen, de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur en aanleg van infrastructuur. Het onderwerp leeft ook meer bij de wat oudere boeren. Jongere boeren zijn bezig met de directe (financiële) toekomst van bedrijf en gezin, en hebben vanuit het agrarisch onderwijs mogelijk een meer productiegerichte benadering van de landbouw meegekregen.

Collectieve aanpak nodig

Cultuurhistorisch beheer zal zich niet alleen op individuele cultuurhistorische elementen moeten richten, maar vooral op het landschap als geheel, om de samenhang tussen patronen, sporen en objecten. Dit vraagt om een collectieve aanpak van boeren en bewoners van het buitengebied. Agrarische natuurverenigingen (ANVs), die zowel

boeren als burgers onder hun leden hebben, zouden hier een belangrijke rol kunnen spelen. Echter, in niet alle gebieden van cultuurhistorisch belang zijn ANVs aanwezig.

Ook lokale historische verenigingen en andere organisaties (Stichtingen ter behoud van Boerderij & Erf en dergelijke) kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan cultuurhistorisch beheer. Een gezamenlijke aanpak vergroot de kans op toegang tot middelen en expertise en de kans van slagen van maatregelen en projecten.

In deze verkenning kwamen de belangenbehartigingsorganisaties in de landbouwsector niet duidelijk in beeld. Echter, zowel de NAJK als de LTO zouden cultuurhistorisch beheer door boeren kunnen opnemen in hun PR beleid en de samenwerking tussen boeren en burgers kunnen versterken. Het Jaar van de boerderij in 2003 kan ook kansen bieden voor PR op het gebied van boeren en cultuurhistorie.

5.2 Aanbevelingen voor het stimuleren van cultuurhistorisch beheer door agrariërs

Er is ondersteuning nodig op het gebied van kennis en bewustwording, regelgeving en financiering.

5.2.1 Kennis en bewustwording

Bewustwording en kennisontwikkeling t.a.v. de mogelijkheden voor cultuurhistorisch behoud en ontwikkeling moeten op meerdere niveaus plaatsvinden:

- Agrariërs en niet-agrarische bewoners in het buitengebied.
- Beleidsmakers en ambtenaren, m.n. op provinciaal en gemeentelijk niveau.
- Private sector, bijv. aannemers en architecten.

Onderwerpen die aan de orde moeten komen zijn:

- Inventarisatie en beschrijving van de cultuurhistorische waarden in het gebied
- Huidig en toekomstig beleid t.a.v. cultuurhistorisch behoud en ontwikkeling m.n. betreffende de bestemming van agrarische gebouwen en cultuurhistorisch landschapsbeheer.
- Mogelijkheden voor cultuurhistorisch verantwoord (ver)bouwen in het buitengebied.
- Cultuurhistorische aspecten van erfinrichting en streekeigen beplanting.

Wijze van kennis aanbieden en bewustwording bevorderen:

- 1-loket functie voor informatie over cultuurhistorie.
- Handleiding of handboek gericht op specifieke onderwerpen. Dit zou een 'Handboek Cultuurhistorisch Beheer' kunnen zijn, naar analogie van of te integreren in het Handboek Agrarisch Natuurbeheer. Hierbij is het essentieel vooraf de vraag van potentiële gebruikers in kaart te brengen om het aanbod hierop te kunnen afstemmen, de al aanwezige en gebundelde lokale kennis mee te nemen en de informatie op toegankelijke wijze aan te bieden. Naast een 'romp' gedeelte kunnen regionale aanvullingen worden gemaakt om zodoende het streekeigen karakter het beste tot recht te laten komen.
- Beschikbaar en toegankelijk maken van resultaten van voorbeeldprojecten m.b.t. cultuurhistorie in het buitengebied.

- Bevorderen van uitwisseling tussen agrariërs en/of ANVs uit verschillende gebieden van Nederland. Hierbij zou In Natura een rol kunnen spelen, alsook de Provinciale stichtingen Landschapsbeheer.
- Aandacht geven aan cultuurhistorie van het agrarisch gebied in de (agrarische) media.
- Ontwikkelen van cursusmodules “Cultuurhistorie en cultuurhistorisch landschapsbeheer” Deze modules kunnen verschillende doelgroepen betreffen, zoals docenten en studenten in het agrarisch onderwijs, adviseurs, (bestuurs)leden van ANVs, medewerkers van Gemeentes, etc.. De modules zullen qua inhoud (invalshoek, mate van detail), vorm en tijdsduur aangepast moeten worden aan de verschillende doelgroepen.

5.2.2 Verbeteren van regelgeving

Wil regelgeving ondersteunend zijn, dan moet er aan een aantal voorwaarden worden voldaan:

- Continuïteit zonder onverwachte tussentijdse wijzigingen zodat regelgeving als factor kan worden meegenomen in de bedrijfsplanning.
- Een betrouwbare overheid die afspraken nakomt.
- Afstemming van regelgeving tussen Ministeries en tussen nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau.
- Zoveel mogelijk stimulerende regelgeving zijn.
- Ontworpen worden in samenspraak met “eindgebruikers”, zodat de regelgeving op de praktijk aansluit, gebruik maakt van lokale kennis en uitvoerbaar is.
- Mogelijkheden bieden voor regiospecifieke invulling.

Regelgeving zou zich moeten richten op:

- Verruiming van de bestemming van agrarische gebouwen (kleinschalige bedrijvigheid, bewoning).
- Adequate monumentenregeling voor gebouwen en waterstaatkundige elementen in het buitengebied.
- Opnemen van cultuurhistorische waarden in het welstandsbeleid voor het buitengebied, met nadruk op cultuurhistorisch verantwoorde nieuw- en verbouw.
- Meenemen van cultuurhistorisch beheer in (inter)gemeentelijke landschapsontwikkelingsplannen.
- Verkenning van benodigde aanpassingen om de Natuurschoonwet voor cultuurhistorisch beheer in te zetten.

5.2.3 Financiering

Uitgangspunten voor financiering zijn:

- Financiering uit publieke middelen neemt een belangrijke plaats in omdat cultuurhistorische waarden het eigenbelang van de beheerder overstijgen en de mogelijkheden voor private vermarkting beperkt zijn. Niet alle cultuurhistorische waarden zijn recreatief even lucratief, maar zijn desalniettemin het behouden en versterken waard.
- Beloning voor geleverde diensten in plaats van subsidies, geldig voor zowel agrarische als niet-agrarische eigenaren/beheerders in het buitengebied.
- De prijs voor een ‘cultuurhistorisch product’ moet inkomensvormend zijn om economisch perspectief te bieden. De prijs moet bepaald worden op basis van arbeidsinspanning, grond- en inkomstenderving. Zowel iets doen als iets nalaten

(bijv. niet aantasten van specifieke kavelpatronen, donken en stroomruggen) heeft een prijs.

- Het financieel stimuleren van cultuurhistorisch beheer moet niet alleen plaatsvinden op 'postzegel' niveau (individuele elementen), maar in een groter gebied om de onderlinge samenhang te kunnen waarborgen. Er moet gestuurd worden op doelen op landschapsniveau.
- Vergoedingen moeten gelden in een zo groot mogelijk deel van het landelijk gebied, niet alleen voor Belvedere gebieden.
- Financiële maatregelen moeten lange termijnperspectief bieden en zekerheid als inkomensbron.
- Contracten moeten keuzevrijheid bevatten en administratief niet te ingewikkeld zijn.
- Er moet één loket zijn (bijv. regionaal) waar men terecht kan voor vergoedingen.

Er zijn verschillende mogelijkheden voor financiering voorgesteld. De belangrijkste zijn:

Rijksoverheid

- Programma Beheer. Cultuurhistorisch landschapsbeheer kan opgenomen worden in Programma Beheer:
 - sturen op doelen en de uitwerking overlaten aan actoren op provinciaal en gemeentelijk niveau;
 - meer landschapspakketten ontwikkelen waarin ook cultuurhistorische waarden hun plaats krijgen;
 - hiervoor ook budget beschikbaar te stellen;
 - deze pakketten in breed gebied toepasbaar te maken. Daarbij moeten de voorwaarden voor toekenning en de begeleiding bij de aanvraag aanzienlijk worden verbeterd en is aansluiting bij regionale loketten of programma's gewenst.
- Inzet van modulatiegelden ten behoeve van cultuurhistorisch beheer.
- Opzetten van cultuurbeleggingsfondsen met fiscale voordelen voor beleggers.
- Fiscale voordelen voor beheerders creëren door de Natuurschoonwet voor cultuurhistorie in te zetten.

Provinciale overheid

Naast het financieren van onderzoek en kennisprojecten ook middelen aanwenden voor beheer, ontwikkeling en versterking van cultuurhistorische waarden in het buitengebied.

Gemeentelijke overheid

Financiering door de gemeentelijke overheid is met name van belang in die gebieden die niet voor het Programma Beheer in aanmerking komen. Een gedeelte van gemeentelijke belastingen (toeristenbelasting, ontroerend zaak belasting) kan aangewend worden voor cultuurhistorisch landschapsbeheer. Ook zouden stedelijke gemeenten wiens inwoners recreëren in het buitengebied hiervoor een bijdrage kunnen betalen, bijv. via ANVs of landschapsbeherende (groepen van) agrariërs. Vergoedingen voor cultuurhistorisch beheer kunnen daarbij eventueel via erfdiensbaarheden worden vastgelegd.

Waterschappen

Financiering van onderhoud en beheer van waterstaatkundige elementen in het buitengebied.

Private sector

Mogelijkheden in de private sector zijn financiële tegenprestaties door bedrijven bij vestiging op nieuwe bedrijfsterreinen in het buitengebied (volgens het principe 'de vernieler betaalt'), het sponsoren van verenigingen en organisaties die actief zijn op het gebied van cultuurhistorie en cultuurhistorisch landschapsbeheer.

Mogelijkheden voor inkomen uit extra diensten afgeleid van cultuurhistorisch landschapsbeheer (recreatie, huisverkoop van producten) zijn er met name voor die bedrijven die een gunstige ligging hebben t.o.v. recreatieve infrastructuur of bedrijven die cultuurhistorisch landschapsbeheer kunnen koppelen aan andere groene diensten (zorglandbouw, energievoorziening door hout als biomassa te gebruiken).

Uitvoering op regionaal niveau

- Een-loketfunctie op regionaal niveau voor technisch advies, voorlichting, het initiëren van nieuwe projecten en advies over financiering.
- Financiële middelen bundelen in een groenfonds of cultuurfonds, dat beheerd wordt door regionale partijen, onder toezicht van de bijdragende financiers. Dit kunnen zowel diverse overheden als private partijen zijn. Een regionaal orgaan kan planvorming en uitvoering opzetten, met deelname van lokale actoren. Agrarische natuurverenigingen kunnen een belangrijke rol spelen bij het genereren van ideeën en het vergroten van het draagvlak in de regio. Nagegaan moet worden hoe dit te combineren is met gebiedsprogramma's, nationale en provinciale landschappen.
- De overheden zelf moeten aanvullende infrastructuur in kader van plattelandstoe-risme verzorgen.

5.3 Vervolg op dit project

Door deze verkenning is interesse gewekt bij de deelnemers en is de bewustwording vergroot. Het uitwerken van structurele beleidsmaatregelen zal tijd vergen. Het zou goed zijn om vooruitlopend hierop kleinschalige pilots te ontwikkelen of te ondersteunen om het animo te behouden en te versterken, en zo het Belvedere gedachtegoed een gezicht te geven voor het (agrarisch) publiek.

Bronnen

Alma, 2001. Lauwersland: het best bewaarde geheim. In: Noorderbreedte, jaargang 25, nr. 1, p. 40-45.

Arjaans, J. en J. Delvigne, 2001. Het afgraven van terpen en wierden. In: Noorderbreedte, jaargang 25, nr. 2, p. 22-23.

Baas, H. en E. Deelen, zonder datum. Historische infrastructuur. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht in samenwerking met het Nationaal Contact Monumenten.

Beemt van den, M.J.B., 1995. Cultuurhistorisch landschapsbeheer. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.

Beemt van den, M.J.B., 1997. Aardkundig landschapsbeheer. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.

Belvedere, 2001. Nieuwe tradities, projecten 2000.

Belvedere, 1999. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting.

Boerderij & Erf Alblasserwaard – Vijfheerenlanden. Nieuwsbrief, tweede jaargang, nummer 1.

Brochure Karakteristiek Landschap behouden. Welstandskader Alblasserwaard – Vijfheerenlanden.

Delvigne, J.J., L.M.Pronk-Wiersema en H. Scherings, 1994. Vroeger in Middag. Uit de historie van de gemeente Ezinge. In samenwerking met de Streekhistorische Vereniging Middagherland. Uitgeverij Profiel, Bedum.

Expertisecentrum LNV, 2001. Ontwikkelen met kwaliteit. Voorbeelden in beeld. Wageningen.

Groenendijk, H., 2002. Wierden, natte archieven in Groningerland. In: Noorderbreedte, jaargang 25, nr. 2, p. 39-41.

Haartsen, A., z.d. Beschrijving landschapstypen.

Jurgens, 1990. Hooibergen en Vloedschuren in het Gelderse Rivierengebied. Stichting tot Behoud van Hooibergen en Vloedschuren in het Gelderse Rivierengebied. Geografisch Instituut, Rijksuniversiteit Utrecht.

Kloen, H., M.E.A. Broekmeyer, J.A. Guldemond e.a., 2001. Perspectieven voor het landschap. Behoud en versterking van het agrarisch cultuurlandschap. Alterra, CLM.

Kloen, H., 2002 (concept). Kansen voor een energiek landschap. Gepland voor ROM-blad juni 2002.

Landschapsbeleidsplan De Marne, 1996. Gemeente De Marne, Leens.

Landschapsbeheer Nederland, 2001. Van knuppelpad tot galgenberg. Werken aan cultuurhistorische en aardkundige elementen. Utrecht.

Landschapsplan Alblasserwaard/Vijfheerenlanden, 1998. Provincie Zuid-Holland, project Alblasserwaard/Vijfheerenlanden, Den Haag.

Museum Wierdenland. Sporen van oeroude bewoning. Brochure van Federatie van Musea in de Provincie Groningen.

Natuurmonumenten, 2001. Cultuurhistorie in natuur en landschap. Beleidslijnen en richtlijnen voor de werkorganisatie. Concept.

NIPO, 2001. Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland. Provincie Groningen. Dijken die niet mogen wijken. Beleid Oude Dijken.

Oerlemans, N, J.A. Guldemond en E. van Well, 2001. Agrarische natuurverenigingen in opkomst. Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van agrarische natuurverenigingen. CLM, Utrecht.

Steenhuis, A., 2001. Een droom in Middag Humsterland. In: Noorderbreedte, Gastvrij Noord-Nederland, p. 32-25.

Rekswinkel, M. en Wabeke, J., 1999. Cultuurhistorische Beschrijving Eibergen. Sporen uit een rijke geschiedenis. Gemeente Eibergen.

Roose, W.A., 1999. Poldermodel. Advies verbetering molenbiotopen in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden. Vereniging Den Hāneker/Stichting tot instandhouding van molens in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, Lexmond/Hoornaar.

Sipkema, J, 2000. Perspectiefvol boeren met cultuurhistorische waarden. NLTO.

Stortelder, A. et. al. (2001) Boeren voor natuur: de slechtste grond is de beste. Alterra, Wageningen.

Structuurschema Groene Ruimte 2. Samen werken aan groen Nederland. Ontwerp-planologische kernbeslissing. LNV, 2002.

Ten Hoor, P., G. Peppelenbos en J. Faber (Red.), 2002. De Groninger Blaarkop. Uitgeverij Kleine Uil.

Wierde & Dijk, 2001. Nieuwsbrief Nr. 4. De Vereniging voor Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer Noord Groningen.

Wierden & Waarden, 2001a. Nieuwsbrief Juni 2001. Provincie Groningen.

Wierden & Waarden, 2001b. Nieuwsbrief September 2001. Provincie Groningen.

Zwier, G.J., 2001. Omgeploegde vette klei tot aan de bosrand. In: Noorderbreedte, Gastvrij Noord-Nederland, p. 29-31.

Deze publicatie (*CLM 530 - 2002*) kunt u telefonisch of schriftelijk bestellen bij het CLM. Tel. (030) 244 13 01, fax (030) 244 13 18 of e-mail clm@clm.nl Postbus 10015, 3505 AA Utrecht. De kosten zijn € 14,75
Op verzoek zenden wij een volledig overzicht van onze publicaties.

Lay-out: Francien de Groot

Druk- / kopieerwerk: MultiCopy, Utrecht Centrum

Eerste druk: ex. 200